

Hüseyin Orak Adlı Bir Müteşebbis, Türkiye Kılavuzu Adlı Bir Eser ve 1940'lı Yıllarda Bursa¹

An Entrepreneur Hüseyin Orak, An Opus Türkiye Kılavuzu and Burdur City in 1945

Zakir AVŞAR*

*Prof. Dr., Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi, Radyo Televizyon ve Sinema Bölümü, Emek Kampüsü, 06490, Ankara.

E-posta: zakiravsar@gmail.com

ORCID: 0000-0002-1427-127X

MAKALE BİLGİLERİ

Makale işlem bilgileri:

Gönderilme tarihi: 18 Ağustos 2017

Kabul: 20 Ocak 2018

Anahtar sözcükler: Tanıtım ve turizm rehberi, Sosyal sorumluluk projesi, Şehir tarihi, Sosyal yapı, Kültür.

ARTICLE INFO

Article history:

Submitted: 18 August 2017

Accepted: 20 January 2018

Key words: Publicity and tourism guide book, Social responsibility project, City history, Social structure, Culture.

GİRİŞ

Türkiye Kılavuzu adlı eserin hazırlayıcısı ve sahibi olan Hüseyin Hilmi Orak, 01.07.1897 tarihinde günümüzde Romanya sınırları içinde kalan Dobruca Bölgesi'ndeki Tulca ilinin Babadağ kasabasında doğmuş, Balkanlardaki karışıklıklar neticesinde 1910 yılında ailesinin bazı fertleriyle birlikte önce İstanbul'a daha sonra Eskişehir'e göçmüştür.

¹ Bu makale, davetli makale kapsamında yayımlanmaktadır.

ÖZ

Ankara'nın büyük sanayici iş adamlarından birisi olan Hüseyin Orak'ın 1936 yılında çocuklarını yurt gezisi esnasında ihtiyaç duyduğu bir ülke kılavuzunu bulamayışı ile *Türkiye Kılavuzu* adlı çalışmanın fikri planda doğumu gerçekleşmiştir. Ancak II. Dünya Savaşı'nı müteakip gerçekleştirilen *Türkiye Kılavuzu* adlı çalışma bir büyük servete mal olmuştur. Hüseyin Orak'ın, ülkenin her yanına harcırah ve masraflarını vererek gönderdiği ekiplerle gerçekleştirdiği bu eser umduğu ilgiyi bulmamıştır. Bir sosyal sorumluluk düşüncesiyle yola çıkılarak, büyük emek, masraf ve zamana mal olan bu eserin ancak birinci cildini yayımlayabilmiş, diğer ciltleri ise yayımlayamamıştır. Birinci cilt içinde on dört il tek tek incelenmekte, bunlara ilişkin çeşitli veriler bulunmaktadır. Bu illerden biri de Bursa'dır. Bursa'nın 1940'lı yıllardaki sosyo-ekonomik, kültürel görünümü, tarihi ve turistik yerleri, folkloru üzerine önemli bilgilerin verildiği çalışma, özellikle şehir tarihi, kültürü ve sosyal yapı üzerine çalışanlar bakımından önemli bir kaynak olarak ele alınabilecek niteliktedir. Günümüzde neredeyse nüshasına rastlamak mümkün olmayan bu eserin ortaya çıkışının, bu satırların yazarının ulaşmasının öyküsü ile birlikte Bursa bölümünün aktarıldığı bu makale, aslında sosyal sorumluluk projesi olarak ele alınması mümkün olan Türkiye'nin ilk turizm ve tanıtım kılavuzunun/rehberinin de nasıl oluşturulduğunu gözler önüne sermektedir.

ABSTRACT

Hüseyin Orak who was one of the important businessmen of Ankara, sent his children for the country tour in 1936. In that duration, while Orak couldn't find the Turkey's guide book for his children's journey, the idea of an opus, (Guide of Turkey) was born. The project of *Türkiye Kılavuzu* had been implemented after the World War II, but it costed a great fortune. The project of Orak, unfortunately, had not aroused an expected interest, although he had sent teams all over the country by giving the allowances and covering the expenses. Orak, who started out with the idea of a social responsibility, could published only the first volume of *Türkiye Kılavuzu* despite of a great deal of effort, time and expenses. Turkey's fourteen cities individually studied in this volume, there were miscellaneous information related to these. This book is the basic and important resource for the researchers who work on city history, local culture and social structures. For example, 1940's Bursa, one of these cities, were introduced in the context of social, historical, economical, cultural and especially excursionary view in *Türkiye Kılavuzu*. In this paper, *Türkiye Kılavuzu* which is a rare book nowadays and its Bursa section will be examined with the story of finding of *Türkiye Kılavuzu* by author of this article. In addition, this paper will reveal the formation of an opus as the first tourism and publicity guide of Turkey which actually could be seen the first social responsibility project of Turkey.

tür. İstanbul'daki amcasının ısrarıyla 22 Kanun-ı Evvel 1331 (1917) tarihinde Kara Harp Okulu'na (Harbiye) kaydolmuş; 25 Nisan 1332 (1918) tarihinde mezun olarak Irak Cephesi'nde 13. Kolordu 18. Alay 3. Tabur 9. Bölük'e tayin olmuştur. 01 Teşrin-i Evvel 1334 tarihinde Basra'da İngilizlere esir düşmüş, iki yıl Hindistan'daki esir kamplarında kaldıktan sonra 19 Teşrin-i Evvel 1336 tarihinde İstanbul'a geri dönmüş ve 25 Teşrin-i Ev-

vel 1336 tarihinde terhis edilmiştir. Ancak, İstiklal Harbi'nin başlaması üzerine 31 Kanun-ı Sani 1337 tarihinde yeniden askere alınmış, 14. Fırka Muhabere Takım Zabıtlığı görevine atanmıştır. 07.08.1339 tarihinde terhis olunmuştur. 1926 yılında 15 Nisan-30 Mayıs tarihleri arasında bir kez daha askere alınmış ve terhis bin kez daha terhis olunmuştur. 27.03.1928 tarihinde S.11937 numaralı İstiklal madalyası ile taltif edilmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine 5 Ağustos 1940 tarihinde bir kez daha askere alınmış ve 05 Ekim 1941 yılında yine terhis olunmuştur (MSB, 05 Ekim 2011). Hayata asker olarak başlayan, Birinci Dünya Savaşı, İstiklal Harbi ve İkinci Dünya Savaşları'nda subay olarak askerlik görevini ifa eden Hüseyin Orak, kısa bir dönem Türkiye'nin tanınmış büyük sanayici ve iş adamı Vehbi Koç ile ortaklık kurmuş ticaret ve sanayi alanlarında mühim başarıları olan bir iş adamıdır (Bkz. ATO, 363 No.lu dosya).

Kendisini "Türkiye Kılavuzu" adlı eseri hazırlamaya iten neden çok ilginçtir. 1936 yılında sınıflarını başarıyla geçen 11 yaşındaki kızı Fatma Zekâvet ve dokuz yaşındaki kızı Ayşe Sahavet'in, karne hediyesi olarak İstanbul'a yakınlarını ziyarete gitme istekleri üzerine, onları o günlerde TCDD'nin kombine bileti uygulamasından hareketle, tüm yurdu gezmeleri ve nihayetinde İstanbul'a ulaşmaları konusunda ikna etmiştir. Seyahati ilginç kılan husus ise o günün Türkiye'sinde iki kız kardeşin yanına yedi yaşındaki oğlu Yılmaz'ı da katarak, yanlarında kendisi ve anneleri olmaksızın bu "maceraya" razı etmesidir. 1936 yılı şartlarında tüm dünya bir ateş çemberinde iken, ikisi kız, üç küçük çocuğun trenle yurt seyahatine çıkmaları büyük bir ilgi görmüş, "küçük seyyahlar" gittikleri yerlerde adeta halk kahramanları gibi karşılanmışlar, valiler, kaymakamlar, belediye başkanları ve şehirlerin önde gelenleri çocuklarla hususi olarak ilgilenmişlerdir. Yaklaşık iki buçuk ay süren bu yurt seyahati sonrasında çocukları başbakan İsmet İnönü'de kabul etmiş ve seyahat esnasında tuttıkları defteri şu sözlerle imzalar: "Küçük seyyahları tebrik ettim. Seyahat sevmek bir memleket için çok iyi (iyi) bir şey, teşvik olunacak bir arzudur. 12.09.1936" (Orak 1946: numarasız sayfa).

Cumhuriyet'e, bağımsızlığa, vatan kavramına, Atatürk'e, devrimlere inanmış bir eski asker,

iş adamı olan Hüseyin Orak, çocuklarının tren binmesinden önce seyahat anılarını kaleme almaları için ellerine tutuşturduğu not defterine¹ duygularını 5 Temmuz 1936 günü şu cümlelerle yansıtır:

"Sevgili Yavrularım, yurdunu tanımayan, bilmeyen kimseden bir fayda beklenemez. Bir kiracının bile oturduğu evin içinde ve etrafında neler vardır, bunu bilmesi lazımdır. Nerde kaldı ki siz, kendi evinizin (yurdunuzun) öz sahiplerisiniz. Onu iyice tanımazsanız, sahibi olamazsınız. Ona yabancı kalırsanız, size gülerler (...) Sevgili yurdumuzda neler var, yurdun dört bucağındaki kardeşlerimiz ne halde, büyüklerimiz neler yapmışlar, ilerde sizin de büyüyünce neler yapmanız lazım, atalarımız bize neler bırakmışlar, bunları bilerek, yurt bilginizi artırarak döneceksiniz (...)" (1946:9).

Orak'ın yukarıda zikredilen yaklaşımında; modernleşme ve ulus-devletleşme sürecinde ekonomi ve ticaretle yakından ilgili bir kimsenin zihniyet dünyasını, yani yükselmekte olan burjuva dünya görüşünü ve bu bağlamda gelişen bireycilik ve milliyetçilik gibi yeni değerleri görmek mümkündür. Böylece, geleneksel toplum yapısında modern topluma geçiş sürecinde yeni bir değerler sisteminin ve zihniyet dünyasının Orak'ın kişiliğinde ne denli içselleştirilmiş olduğunu anlıyoruz (Yüksel 2004:71).

Orak, çocuklarına yurt gezilerinin verimli geçmesi için, yapması gerekenleri de teker teker belirtir. Gittikleri yerlerde memleketin büyüklerini ziyaret ederek onlardan bilgiler istemelerini, elde ettikleri bilgileri defterlerine kaydetmelerini, onların imzalarını almalarını ister: "... Bu defter size yurdun büyük bir hatırası ve ilerde sizin için bir rehber olacaktır" (1946: 9).

Gezi güzergâhı Ankara Tren Garı'ndan başlayarak, Kırıkkale, Kayseri, Sivas, Adana, Mersin, Malatya, Elazığ, Diyarbakır, Samsun, İstanbul Haydarpaşa olarak gerçekleşir. Çocuklar her gittikleri yerde en az üç gün konaklarlar. Konak-

² Söz konusu anı defterine başta Başbakan İsmet İnönü olmak üzere, gittikleri her yerin mahalli ve mülki erkânı seyahatin anlam ve önemini içeren yazılar yazmış, çocuklar kendi gördüklerini kaydetmişlerdir, ancak bu notlardan sadece Hüseyin Orak'ın ve İnönü'nün yazdıkları Türkiye Kılavuzu adlı çalışmaya aktarıldığı için kalmış, diğer notlar ise 2009 yılında hayatını kaybeden Fatma Zekavet (Orak) hanımın hususi evrakları arasında bulunamamıştır.

lamalar ve gezi programları Hüseyin Orak'ın iş arkadaşları ve mahalli ve mülki erkân tarafından ayrıntılı olarak düşünülmüştür. Çocuklara hiçbir sıkıntı çektirilmemesi için olağanüstü bir gayret gösterilir. Jandarma ve polise şifre telgraflarla güvenlik önlemleri almaları emredilir. Zaten halkın sevgilisi haline gelen çocuklar, babaları tarafından kendilerine verilen harçlıkları bile harcayacak yer bulamazlar, hatta tüm ülkeden kendilerine taşıyamayacakları kadar çok ve güzel hediyeler verilir (A. Sahavet Özbay'la görüşme notları: 24.06.2011). Gazeteler çocuklardan bahseder, gittikleri yörelerde haber olurlar: "Yalnız Başlarına İki Küçük Kardeş Yurdu Geziyorlar" (Kurun Gazetesi 28 Temmuz 1936). Adana'da Türksözü Gazetesi'ni de ziyaret ederler, gazete, çocukların ellerinde 5 Temmuz 1936 tarihinde alınmış ikişer aylık halk ticaret biletleriyle ülkeyi gezdiklerini, babalarının kendilerine 50 liralık harçlık verdiğini, Ankara, Kırıkkale, Sivas, Turhal, Samsun, Mersin ve Adana'ya uğradıklarını, Malatya, Elaziz (Elazığ) ve Diyarbakır'e (Diyarbakır) gideceklerini, Adana'da Tüccardan Ahmet Muhtar'ın evinde misafir olduklarını şehrin görülecek yerlerini gezdiklerini yazmaktadır (25 Temmuz 1936).

Çocukların son durağı İstanbul olur. İstanbul'da Heybeliada'da Başbakan İsmet İnönü'yü ziyaretle bu macera son bulur. Ancak, çocukların bu heyecan dolu, ilginç gezilerinin son bulması Hüseyin Orak'ın bütün hayatını etkileyecek gelişmelerin önünü kesemez.

Orak, çocuklarını bu geziye çıkarırken ısrarla ülkeyi tarihi, kültürel, turistik, ekonomik, sosyal bakımlardan tanıtan bir kılavuz (rehber) kitap arar. Ne var ki, bir türlü böyle bir çalışmaya ulaşamaz. Çocuklarının gezisi sonrası hızla gelişen siyasal krizler ve akabinde II. Dünya Savaşı ile birlikte askere alınmasıyla bir süre işinden de uzak kalır. Ancak 1945 yılının başlarında büyük kızı Fatma Zekavet'in İstanbul Dış Hekimliği Fakültesi'ni kazanması üzerine, onun ders kitaplarını ararken aklına yine bu türden bir rehber basılıp basılmadığı hususu gelir. Tüm aramalarına/araştırmalarına rağmen bulamaz. Piyasada illeri tanıtan ne kadar çalışma varsa toparlar. Hatta yabancı dillerdeki yayınları da getirtir. Bir tür-

lü istediği nitelikte bir çalışmaya ulaşamaz. Bunu bir sosyal sorumluluk projesi ve yurduna karşı bir görev olarak kabul ederek, kendisi finanse ederek, hazırlamaya/hazırlatmaya karar verir.

Orak, her şeyden önce bir tüccar olup toplumun ekonomi ve ticaret hayatı bakımından yazılı bilginin ve kültürün ne kadar hayati olduğunun bilincindedir. Yine bu konumu nedeniyle iletişim ve ulaşım imkanlarının geliştirilmesi ihtiyacının da farkındadır. Çünkü, ekonomik ve ticari gelişmelerle birlikte, iletişim ve ulaşım imkanlarındaki ilerlemeler, ülke üzerindeki hükümet ve yönetim işlerinin koordinasyonunu kolaylaştırarak modernleşme çabasındaki ulus-devlet yapısının gelişip serpilmesi için uygun ortamı yaratacaktır (Giddens 1994: 147). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan modernleşme sürecinde bir ulusal ekonomi yaratma süreci, 1908'de başladı ve hızlanarak devam etti. Bu çerçevede ulusal pazarı bütünleştirmek ve üretilen mahsullere talep yaratmak için bir karayolu ve demiryolu şebekesi inşa edilmeye başlandı. 1915'te taşıt trafiğine uygun 30 bin kilometre demiryolu vaat edildi. İş hayatını kolaylaştırmak için posta adresi olarak sokaklara isim verilirken evler de numaralandırılmaya başlandı. Telefon tesisatları kuruldu. Ülke dahilinde seyahat ve iletişimi kolaylaştırmak için iç pasaport uygulaması kaldırıldı (Ahmad 1999: 59-60). Bu yöndeki çabalar, Cumhuriyet döneminde de artarak sürdürüldü.

Topladığı Türkçe ve yabancı dildeki seyahatname, gezi yazısı, ekonomik ve sosyal, coğrafi, kültürel ve tarihsel analiz türü eserlere ilişkin olarak eser sahiplerinin gezip gördükleri yerleri kendi duygu ve düşüncelerine ve şahsi uzmanlıklarına göre yazmış olmalarından ve "birbirlerini tutmayan pek çok görüş ortaya çıkmış olması ve bunlar arasından gerçek, doğru olanları ayırmanın pek güç olmasından" dolayı eleştirir (Orak 1946: 11). Yine, eser sahiplerinin kendilerinden öncekilerin eserlerinden yola çıkarak, bazı hakikatleri tespit etmelerine rağmen sınırlı kaldıklarını, bazılarınun ise yalnızca eski devirlerin parlaklıklarını ve yaşamış milletlerin eriştikleri medeniyetin şaşasını anlatmak, eski eserler üzerine araştırmalar yapmakla birlikte bugünü tamamen unuttuklarını; keza eserlerinin de tarih, arkeoloji, jeoloji incelemeleri hüviyetini taşıdığını belirtir.

Hüseyin Orak hazırlamayı arzu ettiği çalışmayı, “yurdun her sınıf halkına hitap etsin, aziz vatanımızın tarih boyunca geçirdiği safhalarını, kültür ve sosyal sahalarda eriştiği seviyesini, tabii ve sınıai varlıklarını, ekonomi durumunu, dünyanın ve bugününün yaşayış farklarını, Cumhuriyet devrinin memleket alanında feyizli tesislerini el ile tutulur ve göz ile görülür bir şekilde hakiki veçhesiyle gösterebilirsin” (1946: 12) sözleriyle tarif eder.

Burada, Tanzimat döneminden başlayarak Cumhuriyet’e de intikal eden Aydınlanma düşüncesinin ve Pozitivist bilim anlayışının tezahürlerini görebiliriz. Aydınlanma, halka bilgi götürme, gözleri batıl inançla kaplı olanlara kesin bir bakış açısı kazandırma, ilerlemeye zemin oluşturacak doğru bilgiye ulaşma gibi güçlü dürtülere sahip bir düşünce hareketi olarak tanımlamak mümkündür (Bauman 1996: 91) Cumhuriyet döneminde giderek gelişen ekonomik hayatın ve ulus-devlet yapısının ve bu devletin yurttaşlarının ihtiyaç duyduğu net bilgiyi ancak bilim sağlayabilirdi. Bir analiz ve düşünce yöntemi olarak Pozitivist yaklaşım, deney ve araştırma yoluyla kesin bilgiye ulaşılabilirdi varsayımına dayanır. Bu sayede batıl inançlardan ve doğmatik düşüncülerden insanların kurtarılarak daha uygar ve ileri bir toplum aşamasına varılabileceğine inanılır (Erdoğan 2000: 245). Giderek gelişen ekonomik ve ticari ilişkilerin, ulus-devlet çatısı altında bir araya getirilen milyonlarca insanın ihtiyaç ve sorunlarının kavranarak geleceğin planlanması ve inşası, bütün bu sorunların üstesinden gelme amacıyla olan modern ulus-devletin yönetilmesi, hiç kuşkusuz bilimsel bilgiye olan acil ihtiyacı ortaya çıkarıyordu.

Hüseyin Orak, bu hususa ilişkin fikrini ilk olarak Yapı Sanat Enstitüsü Müdürü ve yakın dostu eğitimci Mitat Artun’a² açar. Eserin adının “Türkiye Kılavuzu” olmasına da bu düşünceler doğrultusunda birlikte karar verirler. Öncelikle kılavuzun oluşturulması için bir program tespit ederek oluşturulacak gezici gruplar için soru

kâğıtları hazırlanıp bastırılır. Her il için dosyalar oluşturulur. Yerli yabancı dillerden bir kütüphane, çalışacak kişiler için ofis hazırlanır. Çalışma sistematığı bakımından da yurdu gezecek ekipler yola çıkarılarak her ilde her alanda yazılmış olan eserleri toplamak, bunları genel eserlerdeki bilgilerle karşılaştırmak, yabancı dillerdeki Türkiye’yi ilgilendiren eserleri Türkçeye çevirmek ve bütün bunları programa uygun hale getirerek yazmak gibi bir yöntem benimsenir. Bunları yapmak için de ihtisas sahibi yetkin kişilerden oluşan 10 kişilik bir yazı heyeti meydana getirilerek ortak çalışma yürütülmesi düşünülür. Yurdu 10 bölgeye ayırıp her bir uzman kişiye ve yanlarına alacakları yardımcıya bir bölge verilecektir. Bu kişiler bizzat bölgelere gidecekler ve yerinde tetkik yapacaklardır. Bunun için de, alanlarında saygın profesör, doçent, öğretmen zatlardan müteşekkil bir heyetle her gece toplantılar başlar. İki ay kadar süren bu toplantılardan uygulamaya ilişkin görüş ayrılıkları nedeniyle bir netice alınmaz. Kendi ifadesiyle bu kişilere yapacakları işin bir “Memleket borcu olduğunu” hatırlatması bile bu müşterek gaye etrafında birleştirmeye yetmez (1946: 13).

Kızı Ayşe Sahavet (Orak) Özbay kendisiyle yüz yüze yapılan görüşmede bu satırların yazarına, babasının o günlerde zamanın şartlarında çok önemli ve büyük sayılabilecek bir bütçe olan 50 bin lirayı Türkiye Kılavuzu’nun başlangıç sermayesi olarak ayırdığını belirtmektedir. Buna ek olarak, şirketinin olduğu binada bir kat kitap toplantı ve çalışmalarını gerçekleştirmek amacıyla düzenlenmiş, özel toplantı ve çalışma masaları yaptırılmıştır. Babasının çalıştıramadığı ilk ekipte yer alan isimlerin o günün en tanınmış bilim simaları olduğunu, çoğunlukla Siyasal Bilgiler Okulu’nun (A.Ü. SBF) hocalarından oluştuğunu hatırladığını belirtmiştir (Görüşme notları: 24.06.2011, Ankara).

İlk heyetin başarısızlığı Hüseyin Orak’ı pes ettirmez, tersine arkadaşı Mitat Artun’la birlikte tanınmış kişilerle çalışmaktan vazgeçerek, özellikle ve çoğunlukla Muallim Mektebi’nin (şimdiki Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi) hocalarından oluşan yeter bilgide, çalışkan, mütevazı, sebatkar bir yazı heyeti oluşturulmasına karar verirler.

² Mitat Artun, eğitimcidir. 1943 yılında Maarif Vekaleti Yapı Enstitüsü Müdürlüğü görevine getirilmiş, bu görevi 1959 yılına kadar sürdürmüştür.

TÜRKİYE KILAVUZU NASIL HAZIRLANDI?

Türkiye Kılavuzu hazırlık çalışmaları için öncelikle, bir çalışma programı yapılır. Çalışmaya katılacaklara, gidecekleri yerlerde hangi hususlara dikkat edileceği, ne tür bilgilerin toplanacağı konusunda bir eğitim verilir ve formlar geliştirilir. Geliştirilen formları test için ilk iş olarak İçişleri Bakanlığı'nda çalışan Nuri Alpay çeşitli illere gönderirler. Nuri Alpay'ın bu ilk temas ve tecrübeleri işlerin aksamadan yürümesi için alacakları tedbirler bakımından yararlı olur.

Yaklaşık iki yıl süren çalışmalar neticesinde yayınlanan *Coğrafya, tarih, ekonomi, ticaret, tarım, kültür, sosyal ve turistik bakımlardan Türkiye Kılavuzu* adlı eserin Birinci cildinin hazırlayıcıları olarak şu isimlere ve görevlere yer verilmiştir: Müteşebbis ve sahibi: Hüseyin Orak, Düzenleyip Yazanlar: Öğretmen Mitat Artun, Öğretmen Mustafa Nihat Özön³, Öğretmen Cevdet Alas, Öğretmen Reşat Özalp, Öğretmen Şaban Taşkın, Hüseyin Orak; Yurdu gezerek inceleme ve derlemeleri yapan: Nuri Alpay ve arkadaşları; Haritaları hazırlayanlar: Muhittin User ve Zeki Başaran, Ankara şehir planını hazırlayanlar: Hüseyin Orak, Mitat Artun, Desinatör Sabri Yetüman, Folklor kısımlarına yardım eden ve notaları veren: Ferruh Arsunar⁴, Merkez bürosunda çalışanlar: Nuri Katırcıoğlu, Enver Ener, Feyzi Adsız, Basım ve teknik düzenlemeler: Necmettin Candan, Yılmaz

³ Mustafa Nihat Özön, 1896 yılında İstanbul'da doğdu. İstanbul Darülfünunu Edebiyat Şubesi'ni bitirince (1923) öğretmenlik yapmaya başladı. Bu dönem, 1961'de Gazi Eğitim Enstitüsü edebiyat öğretmenliğinden emekli olana kadar, otuz sekiz yıl sürdü. *Dergâh*, *Kalem* ve *Oluş* dergilerinin yayımlanmasında etkin görev alan Özön'ün dil ve edebiyat alanlarındaki çalışmaları beş başlık altında toplanmaktadır. Edebiyat tarihçiliği, metin yayımları, sözlükçülük, çeviri çalışmaları, ders kitapları. Bu alanlardaki çalışmaları yaşamını kaybettiği 1980 yılına kadar yüz kadar kitapta toplanmıştır (<http://www.iletisim.com.tr/ki%C5%9Fi/mustafa-nihat-%C3%B6z%C3%B6n-565.aspx>, Erişim: 25.02.2012).

⁴ Ferruh Aksunar, dönemin önemli müzik ve folklor araştırmacısıdır. 1929 yılında Anadolu'ya gönderilen halk türküleri derleme heyetinde de yer almıştır. Türkülerin, oyun havalarının notaya alınmasında, bütün yurda yayılmasında Muzaffer Sansözzen ile birlikte çalışmışlardır. Köroğlu, Gaziantep Folkloru, En Güzel ve Seçme Şarkılar gibi önemli eserleri vardır. 21 Aralık 1965 yılında Ankara'da vefat etmiştir. (<http://www.turkuler.com/tgv/ferruh.asp>, Erişim: 25.02.2012).

Orak (oğlu), olarak belirtilmiştir (Orak 1946:2). Bu isimlerin dışında o günlerde Eskişehir Milletvekili olan Yavuz Abadan'da⁵ çalışmalara fiilen iştirak etmiştir (A. Sahavet Özbay'la görüşme notları: 24.06.2011, Ankara).

Çalışma esnasında yerinde tetkik ve bilgi toplama yollarının dışında şu eserlerden faydalandığı kaydedilmektedir: *Hayat, İslam, Meşhur Adamlar ve İstanbul Ansiklopedileri*, *Küçük Asya*, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, *La Turquie D'asie*, *Türkiye Coğrafyası* (Faik Sabri Duran), *İktisadi Türkiye* (Hamit Sadi Selen), *İktisadi ve İhtimai Türkiye*, *Türkiye Havzaları ve Anayolları*, *Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Yayınları*, *Büyük Türkiye*, *Balneoloji*⁶ (Dr. Rıza Reman), *Orta Yaylalar*, *Sıradağlar*, *Madenlerimiz*, *Güneydoğu*, *Asar ve Mahkukat*, *Kültür*, *Ziraat ve Ticaret İstatistikleri*, *İstatistik Yıllığı*, *DDY Nakliyat İstatistikleri*, *Köylerimiz ve Nüfus İstatistiği*, *Genel Nüfus*, *Hayvanlar*, *Meyveler ve Zeytincilik İstatistikleri*, *Anadolu Beylikleri*, *Ülkü*, *MTA*, *İktisadi Yürüyüş*, *Belediyeler ve Vilayetler Dergileri koleksiyonları*, *Turizm Kılavuzu*, *Halk Şair-*

⁵ Yavuz Abadan (1905-1967), Hukuk Fakültesini bitirdikten sonra Heidelberg Üniversitesi'nde doktora yaptı. Yurda dönüşünde bitirdiği fakültede doçent oldu. 1942'de profesörlüğe yükseldi. 1943-1946 döneminde Eskişehir Milletvekili seçildi. Sonra Siyasal Bilgiler Okulu'nda görev aldı. Okul fakülteye dönüştürüldüğünde dekanlığa getirildi (1952). Bu görevi sırasında Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü'nü kurdu, genel müdürlüğünü yaptı. 27 Mayıs 1960 sonrasında 147'lerle birlikte görevinden alınan Abadan, bir süre Berlin Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde dersler verdi. Hakları geri verilince Hukuk Fakültesinde ve Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisinde görev aldı. Çalışmaları, üniversite çevrelerinde "kamu hukuku ve siyasal bilime yapılmış önemli katkılar" olarak değerlendirildi. Başlıca yapıtları: *Hukuk Başlangıç ve Tarihi* (1935), *Hukukun Gözü ile Milliyetçilik ve Halkçılık* (1938), *Türkiye'de Anayasa Gelişmelerine Bir Bakış* (B.Savcı ile birlikte, 1959), *Mustafa kemal ve Çetecilik* (1964). (<http://www.kenthaber.com/ic-anadolu/eskisehir/Kimdir/izbirakan/yavuz-abadan>, Erişim: 25.02.2012).

⁶ Sözcük anlamı banyo bilimi olan balneoloji, yer altı, toprak, su ve iklim kaynaklı doğal terapötik faktörlerin bilimi olarak tanımlanabilir. Doğal şifalı sular, çamurlar ve iklimsel faktörler gibi doğal terapötik kaynakları fiziksel, kimyasal, biyolojik, jeolojik, hidrolojik, ekolojik ve medikal yönden inceler. Bu nedenle fizik, kimya, biyoloji, hidroloji, jeoloji, klimatoloji ve tıp gibi değişik bilim dallarını bünyesinde topayan interdisipliner bir alandır. (<http://zehirlenme.blogspot.com/2010/10/balneoloji-ve-balneoterapi-nedir.html>, Erişim: 24.02.2012).

leri Antolojisi, Türk Düşünleri, İdari Taksimat, Bursa'dan Konya'ya Seyahat gibi önemli eserlerden ve Türkiye'nin muhtelif mikyasta haritalarından. (Kaynaklar Hüseyin Orak'ın belirttiği biçimde nakledilmiştir) (1946: 18).

Eserde halkın kullandığı dilin kullanıldığı vurgulanarak, yeni terimler ve eski tabirlerin de bu esasa göre alındığı kaydedilmiştir. İhsai malumat (sayıma ait bilgiler) hiçbir ekleme ve çıkarmaya tabi tutulmaksızın resmi kaynaklardan olduğu gibi aktarılmış, 1945 sayımı verileri ilk cildin yayımı esnasında yayınlanmamış olduğu için burada 1940 yılı sayımı verileri dikkate alınmıştır.

Türkiye Kılavuzu çalışmasının dikkat çeken bölümlerinden biri de her il ve ilçede doktor, avukat, ebe, diş hekimi, tüccar, iş adamlarının isim isim verilmesidir. Bununla Kılavuzun yıllarca ihtiyaca cevap vermesi hedeflenmiş, hatta bu isimler belirlenirken o il veya ilçede mukim, yerleşik olup olmadıklarına bakılmıştır. Kitapta, bu ismi geçenlerden hiçbir şekilde hiçbir ücret alınmadığının da altı çizilmiştir.

İdari taksimat bakımından il, ilçe ve bucaklara kadar inilmekle birlikte köyler sayısal olarak ifade edilmiştir. Birinci ciltte Afyonkarahisar, Ağrı, Amasya, Ankara, Antalya, Aydın, Balıkesir, Bilecik, Bingöl, Bolu, Burdur, Bursa, Çankırı olmak üzere 14 il ele alınmış, bunların ilçelerine de büyüklüklerine göre değinilmiştir.

Her ille ilgili bölümün başında çalışmanın nasıl gerçekleştirildiği açıklanmış, ille ilgili saha çalışmalarını kimlerin yürüttüğü, bu kişilerin gittikleri yerlerde kimlerle görüştükleri, ayrıca ille ilgili bölüm yazılırken sahada elde edilen bilgiler dışında hangi kaynaklardan yararlandığı belirtilmiştir (25).

İllerle ilgili olarak genel olarak şu başlıklar altında bilgiler verilmiştir: İl nasıl yazıldı?, İl ve ilçelere nasıl gidilir?, İlin coğrafi Durumu: Arazi durumu, iklimi, suları, ziraat ve bitki durumu, hayvancılığı, yeraltı servetleri ve madenleri, sanayi, dokumacılığı, ziraat ve bitki sanayi, hayvancılık sanayi, maden sanayi, ticareti, yolları, taşıtları, nüfusu ve idari bölümü; İlin coğrafi mevkii ve tarihi: Abideleri ve eski eserleri, nüfusu, ticareti, tüccar ve iş adamları, taşıtları, otelleri, lokantaları ve berberleri, kiraathaneleri ve hamam-

ları, kültürel ve sosyal durumu, doktor ebe ve avukatları, folkloru, yetiştirdiği büyük şahsiyetler ve milletvekilleri, sağlık durumu, içme suları, şifalı suları, ışık durumu, muhabere vasıtaları, eğlence ve mesire yerleri; İlçeleri...

Fotoğraflar ve haritalar gibi malzemelerle bezemiş *Türkiye Kılavuzu* gibi bir eserin, Cumhuriyet döneminde devlet eliyle ulus inşa etme sürecinde önemli bir işleve sahip olduğu söylenebilir. Yayımlandığı zaman, Milli Eğitim Bakanından Cumhurbaşkanına kadar birçok devlet adamından ve aydından aldığı övgüye değer takdiri de bu açıdan değerlendirmek mümkündür. Anderson'a göre, modernleşme sürecinde matbaa sayesinde yazılı iletişim imkânlarının artmasıyla oluşan yazılı kültür ortamında şekillenen kamuoyu ile bir devletin egemenlik temelini oluşturan halk topluluğunu *millet* olarak hayal etmek mümkün olmuştur. Uluslaşma sürecinde nüfus sayımı, harita ve müze olgusunu vurgulayan Anderson, bunun devletin mülkünü, bu mülkün coğrafyasını, yönetilen insanları doğasını ve eskiliğinin meşruluğunu nasıl hayal ettiğini derinden belirlediğini ifade eder (Anderson 1995: 182). Türkiye Kılavuzu isimli eser incelendiğinde; Anderson tarafından vurgulanan her üç husus ile birlikte il il birçok konuda değerli bilgiler aktarıldığı görülür. Kısacası, modern toplum yaşamı, giderek artan bir iletişim ihtiyacını, bütün yurttaşlarını belirli standartlar çerçevesinde eğitime gereğini ortaya çıkarır. Böylece modern toplumlar, bir yandan bütün halkın ortak iletişim aracı olan dilin standardını belirlerken, diğer yandan bu ve diğer standartları bütün topluma yaymanın araçları olarak eğitim gibi kurumları yaratmaya çalışır (Belge 2011: 110-112).

Birinci cildi toplam 850 sayfa olarak basılan eser, 1750 kuruş fiyatla okuyucuya sunulur. Hüseyin Orak'ın Kızı Sahavet Hanım'a imzaladığı nüshada belirttiği gibi çocuklarının yurt seyahati ile başlayan bir süreç nihayete ermiştir:

"Kızım Sahavet, Hayatımın ellinci yılında yazdığım aziz yurdumun bu rehberini sizden aldığım ilhamla hazırladım. Bu benim size bırakacağım mirasın en büyüğüdür. Çünkü onun içinde tüm dünyaya bedel Türk vatanı vardır. Beni hatırladıkça bu eşsiz eserin içinde daima arar, bulur ve görürsün. Gözlerinden şefkatle öper, hayat yolculuğunun çetin yollarında mesut olmanı ulu Tanrı'dan dilerim. 27.03.1946."

Burada, 19. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nda gelişmeye başlayan; "atalardan miras kalmış topraklar", "kendileri için kan dökülmüş topraklar" gibi deyişler temellinde şekillenen bir "vatan fikri"nin Orak'ın düşüncesinde önemli bir yer işgal ettiğini anlıyoruz. 1860-1870 yıllarında Namık Kemal tarafından güçlü bir şekilde dile getirilen vatan fikri, Jön Türk kuşağını da besleyerek 20. yüzyılın başında İmparatorluğun yönetici sınıfı ve seçkinlerinde "devlet vatanseverliği" ve "Türk milliyetçiliği" şeklinde billurlaşan temel iki kavrama ve ideolojik akıma hayat verdi (Georgeon 2006: 16-17). Devleti, vatani korumak ve gerektiğinde kurtarmak duygusu ve düşüncesi, Osmanlı seçkinleri kadar cumhuriyet seçkinlerinde de oldukça baskın bir duygu ve düşüncedir. Resmi ideoloji, toplumun üyelerinin milli birlik içinde, ülke bütünlüğünü ve bölünmezliğini savunmasını ve bu yönde davranmasını ister (Ünsal 1998: 20). Cumhuriyetin kurucu kadrosunu ve yetişmekte olan kuşağı derinden etkileyen böyle bir duygu ve düşüncenin güçlü etkilerini, bizzat Orak'ın şahsında da müşahade ediyoruz.

Kitap çıktığı andan itibaren özellikle ülke yönetiminde bulunanlardan ve üniversite, milli eğitim çevrelerinden, medyadan çok olumlu tepkiler almıştır. Cumhurbaşkanı (Milli Şef) İsmet İnönü, çalışmaya ilişkin Hüseyin Orak'a gönderdiği kutlama mesajında: "Türkiye Kılavuzu, sebatlı çalışmanın kıymetli bir mahsulüdür. Cemiyetimizin her katı için faydalı ve her kitaplığımızın başlıca eserlerinden biri olacaktır." (TK Broşür 1496).

Çalışmanın en başından beri takip eden Maarif Vekili Hasan Ali Yücel de bir yazı ile kamuoyuna kitabın önemini anlatmak ister ve şu cümleleri yazar: "Memleketimizi içte ve dışta tanıttak eserlere ihtiyacımız büyüktür. Yurdumuzun tabiat güzelliklerini, tarih yadigârlarını, ürünlerini, ekonomik ve kültürel durumunu aydınlatan ve her meslekten insanı ilgilendirecek olan böyle bir kılavuzu çok bekledik. Hüseyin Orak'ın teşebbüsü ile vücuda gelen Türkiye Kılavuzu, bu ihtiyacımızı karşılamakta ve bekleyişimizin boşa olmadığını göstermektedir. Türkiye Kılavuzu ticaretle uğraşan ve yaşama konusu tabii olarak kar ve

menfaat olan bir yurttaşın kazançlarını memleket sevgisi ile memleket yoluna vermesinin çok kıymetli bir örneğidir. "Herşey gibi para da memleket içindir" düşüncesinin bir hayal olmadığına Hüseyin Orak unutulmayacak bir misal vermiştir. Büyük emekle hazırlanmış bu eserin meziyetleri ve faydaları, kolayca tashih edilebilecek kursurlarını karşılayacak değerdedir. Fertçe ve devletçe bu hayırlı, hatta cüretli teşebbüsü desteklemenin bir vazife olduğu kanaatindeyim. Müteşebbisini ve çalışma arkadaşlarını takdirle karşılarım. Memleket irfanı adına kendilerine bütün yüreğimle teşekkür ederim (19 Mart 1946)." (TK Broşür 1946:1). Kitapla ilgili olarak, TBMM Başkanı M. Abdülhalık Renda, CHP Genel Sekreteri N. Kansu, Dışişleri Bakanı Hasan Saka, Eskişehir Milletvekili Yavuz Abadan gibi siyaset adamlarının yanı sıra Enver Ziya Karal, Faik Reşit Unat, Ali Fuat Başgil, İ. Alaaddin Gövsa gibi kamuoyunca bilinen bilim adamı ve yazarlar da övgü dolu ifadeler kullanırlar (TK Broşür 1946). Ulus Gazetesi, "Çok Faydalı Bir Eser" başlıklı uzun bir değerlendirme yazısı yayınlamaya, Kılavuz'un neden yayımlandığını ve hangi amaçlara hizmet edeceğini aktarmıştır (20.03.1946). Son Telgraf Gazetesi'nde Reşad Feyzi Yüzüncü, eseri okuyucularına eseri anlatırken şu cümleleri kurmaktadır: "... Ağrı vilayetine dair bu memlekette kaç kişi ne bilir? Türkiye Kılavuzu adlı eserde, Ağrı vilayetindeki halk türküsüne, bu türkünün şivesine, notasına kadar her şeyi bulabilirsiniz. Yalnız Ağrı'ya mı düştü, hangi otelde kalacaksınız? Otellerin sayısına ve ismine kadar bu cilt içinde mevcuttur. Esere ilave edilmiş harita ve krokiler harikadır. ..." (27.03.1946). Türk Dili Gazetesi'nde Vehbi Evinç "Mühim Bir Eser" başlıklı yazısında eser üzenine övücü cümleler kurarken, her Türk aydınının ve tüccarının bu eseri almasını önerir (28. 03.1946). Ankara Gazetesi'nde "Başkentin Kılavuzu" başlıklı makalede, Ankara bölümüne dikkat çekilerek çalışma takdirle karşılanmıştır (30.03.1946). Aydın Gazetesi'nde de "Türkiye Kılavuzu" başlıklı yazıyla eserin önemi üzerine uzun uzun durulmuş; "Gezmek görmek muhakkak ki okumak yazmak kadar faydalı bir iştir. Evvelce seyahatin zevki meşakkat: sıkıntı) diyorlardı, bugün gezinin sırrı kılavuzdadır, diyorlar" cümlesiyle esere dikkat çekilmek-

tedir (30.06.1946). Esere zamanın önemli yazarlarının ilgisini köşelerindeki övücü yazılardan takip mümkündür. Akşam Gazetesi'nde Va-Nu (31.03.1946), Sonposta'da İsmet Hulusi İmset (31.03.1946), Burhan Cahit (03.04.1946), Mithat Cemal Kuntay (03.03.1946), Pazar Gazetesi'nde Aygün (01.04.1946), Cumhuriyet'te Abidin Daver (2.04.1946), Yeniçağ Mecmuası'nda Orhan Seyfi Orhon (06.04.1946), Türk Yolu Gazetesi'nde Cevdet Baykal (12.04.1946), Ülkü Dergisi'nde Ali Gündüz (16.04.1946) bu eserin önemi üzerine çok takdir edici yazılar kaleme almışlardır. Ancak Vakit Gazetesi'nde Hakkı Süha Gezgin'in kitaba ve hazırlayıcısına övgüsü çok dikkat çekicidir. Gezgin, daha önce hiç bilmediği, tanımadığı bu garip iş adamının çalışmasını "Gayret Himalayası" olarak niteler (30.04.1946).

Her kesimden olumlu, övgü ve takdir dolu desteğe rağmen Türkiye Kılavuzu'nun birinci cildi halkta ilgi görmez. Hüseyin Orak için maddi sıkıntılar bu aşamadan sonra aşılmaz olur. İşyerleri, fabrikaları, evi ipoteklidir. Kitaptan dolayı büyük bir borç yükü altına girmiştir. Resmi kurumlar satın alınması için genelgeler yayınlamalarına rağmen kendileri tahsisatları olmadığı gerekçesiyle kitaptan doğrudan alıma gitmemişler; 1750 kuruşluk fiyat da o günün şartlarında halk tarafından çok bulunmuştur.

İşe bir vatan borcu olarak başlayan, ciddi bir sosyal sorumluluk anlayışı içinde hareket eden, karşılığında büyük bir esen oluşturan Hüseyin Orak, borçlarının altından kalkamaz hale gelir. Kamuoyunun bu derin ilgisizliğine karşı tepkisini elindeki tüm kitapları ve yayınlanacak ciltlerin dokümanlarını, taslaklarını sahibi olduğu Ankara Dikmen Keklikpınarı'ndaki kireç ocaklarında yakarak gösterir (Ayşe Sahavet Özbay'la yüzyüze görüşme notları: 24.06.2011, Ankara). Evini satar, işyerlerini satar, tasfiye eder, kadim dostlarının da kısmi yardımlarıyla hayatını sürdürmeye uğraşır. Ancak iş hayatından kaynaklanan sorunları ailevi durumuna da etki eder. Eşinden ayrılır, sonraki yıllarda yeniden ticari hayatını canlandırmaya uğraşır, çok başarılı olamaz. Hayata asker olarak başlamış olmak, değişik dönemlerde askeri vazifeler ifa etmek ilerleyen yaşında işe yarar, kendisine Milli Savunma Bakanlığı'na

bir miktar gazi emekli-malül aylığı bağlanır. Büyüüp iş gücü sahibi olan çocuklarının da katkılarıyla yaşamını sürdürür ve 1968 yılında vefat ettiğinde askeri törenle, Ankara Cebeci Askeri Şehitliği'nde toprağa verilir (Ayşe Sahavet Özbay'la yüzyüze görüşme notları: 24.06.2011, Ankara).

TÜRKİYE KILAVUZU İÇİNDE BURSA İLİ

Türkiye Kılavuzu'nun 723. sayfasından 7814. sayfasına kadar olan bölümü Bursa iline ayrılmıştır. Bölümün nasıl yazıldığı anlatıldığı kısımda, çalışma arkadaşları Nuri Alpay ve Kemal İrmak'ın şehrin il merkezi ve ilçelerini tamamen gezip gördüklerini, getirdikleri değerli bilgilerin dışında ve ayrıca genel yazımda kullanılan yukarıda zikredilen kaynakların dışında, bu bölge için yazılmış Bursa Kitabı, Bursa Rehberi, XVI. Asır'da Bursa, Bursa'dan Konya'ya Seyahat, Bursa'da Musuki, İznik ve Bursa Şehri Tarihi, Bursa'da Sular, Bursa'da Sıcak Sular adlı kitaplar ile Halkevi yayınlarından, broşürlerden ve mecmualardan yararlanılarak hazırlandığı belirtilmektedir. Bunların dışında görüşme yapılan ve eserin şekillenmesinde katkı sağlayan isimler olarak da başta Vali Haşim İşcan, CHP Başkanı Durmuş Erginsoy, Halkevi Başkan vekili Mümtaz Ergin, Daimi Encümen Üyeleri Hüseyin Cahit Erpulat, Mahmut Erdem, Bedri Gerçeker ile Milli Eğitim Müdür Muavini Halit Berk, Defterdar Cevdet Şenol, Daimi Encümen Başkanlığı ve Köy Büro Şefi Atif Çimen, Maliye Muhasebe Memurlarından Halit Özyurt, Veznedar Halil Gülen, Akın Kitabevi sahibi İhsan Şekercioğlu, İnegöl Kaymakamı Remzi Emiroğlu, Yenişehir Kaymakamı İsmail Hakkı Terim, Orhaneli Kaymakamı Mahir İçöz, Mudanya Kaymakamı Celal Özgüvenç, İnegöl Belediye Başkanı Sabri Demircioğlu, Yenişehir Belediye Başkanı Osman Mines, Orhaneli Belediye Başkanı Osman Uğur zikredilir (1946: 725).

Kılavuzda ile ülkenin diğer yörelerinden Bursa iline ve ilçelerine ulaşımın nasıl olacağı da anlatılmaktadır. Buna göre, Bursa'ya ulaşım o yıllar içinde yurdun diğer yerlerine oranla nispeten kolay olsa da günümüz imkanları ile kıyaslandığında ise büyük zorluklar içermektedir. Esasın-

da yıllar içinde Türkiye'nin katettiği mesafeyi anlamak, ulaştığı seviyeyi görebilmek için bile Bursa'nın il ve ilçelerinin diğer illerle bağlantısını göz atmakla mümkündür.

Bursa'nın o yıllarda Büyük Anadolu Demiryolu Şebekesi içindeki en önemli istasyonu Bilecik-Bozüyük arasında yer alan Karaköy'dür. Bursa'ya ulaşabilmek için Doğu ve Güney Doğu Anadolu Bölgeleriyle Afyon, Kütahya, İzmit gibi demiryolu üzerinde bulunan şehirlerden Karaköy'e trenle, buradan da 99 km uzunluğundaki bir şose üzerinden gidilebilmektedir. İstanbul'dan Bursa'ya gidecek yolcular için Mudanya denizyolu tercih edilmektedir. Bandırma – İzmir demiryolu üzerinde bulunan Mustafa Kemal Paşa İstasyonu ilin bu hat üzerinde diğer bir istasyonudur. Ege bölgesi güzergahından Bursa'ya ulaşım bu yolu takip ettikleri gibi Balıkesir'e kadar trenle ve sonrasında da otomobil ve otobüsle de ulaşım sağlayabilirler.

Çalışmanın içinde ayrıca Bursa ili yolları ve taşıt durumu da ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

Bursa ili, Sakarya havzasından gelerek İnegöl ve Bursa ovalarını geçen ve bir taraftan Susurluk bölesine, diğer taraftan Marmara kıyılarına ulaşan tabii bir yol üzerinde bulunduğundan, İl merkezi ve yollar üzerinde önemli bir kavşak noktası oluşturur. İl içinde muhtelif yolları birbirine bağlayan oldukça muntazam şoseler bulunmaktadır. Bursa ile an yakın iskelesi Mudanya arasında bir asfalt yoldan başka ayrıca dar bir tren hattı da mevcuttur. Bursa ili, ülkemizin büyük demiryolu şebeke hattının dışındadır. İzmit, Bilecik ve Eskişehir'den geçen ana demiryolu doğuda kalmakta, Cumhuriyet döneminde yapılan Kütahya-Balıkesir Demiryolu da il topraklarıyla ancak güney sınırlarında temas etmektedir. Ayrıca İzmir-Balıkesir-Bandırma demiryolu il sınırlarının dışından geçmektedir. Hazırlanmış bir projeye göre İstanbul-Ankara hattına yeni bir demiryolu bağlanarak İnegöl, Bursa ve Mustafakemalpaşa üzerinden Bandırma hattı ile birleştirilmesi düşünülen demiryolu yapılıncaya ulaşım ve ekonomik faaliyetlerin daha da gelişeceği düşünülmektedir (1946: 728).

Bursa ile Mudanya arasındaki demiryolu hattı 1874 yılında yaptırılmış, 1892 yılında faaliyete

geçmiştir, uzunluğu ise 41 km olan bu dar hat, 1940'lı yıllarda şehir ulaşımı ve ekonomisi için çok önemlidir. Bursa'nın Türkiye'nin demiryolları ağına dahil edilmesi konusu sonraki yıllarda önemli başlıklarından biri olsa da gerçekleşmemiştir. Şu anda Ankara-Bursa arasında yüksek hızlı trenle ulaşım da Bilecik'e kadar trenle sonrasında otobüsle olmak üzere sağlanmaktadır. Bursalılar haklı olarak yüksek hızlı tren hattının şehirlerine kadar uzatılmasını gündemde tutmaktadırlar (<http://www.demiryolcuyuz.biz/forum/bursa-ve-demiryolu-t1561.0.html>).

1940'lı yılların Bursa'sında şose yolların takribi uzunluğu 800 km'yi bulmaktadır. Bu yolların şehir ekonomisi için önemi ve değeri yüksektir. Keza, Ankara, Eskişehir, Konya, Afyon, Kütahya illerini de en kısa şekilde Marmara kıyılarına bağladığı için turizm bakımından da önemlidir. Ankara- Bursa arası şose yolu 444 km'dir. Eskişehir-Bursa arasındaki yol ise 155 km'dir. Bu yol Bozüyük içinden ve Karaköy yakınından geçmektedir. Kütahya-Bursa arasındaki şose ise 196 km uzunluğundadır. İnönü üzerinden geçerek, Bozüyük'ün 4 km doğusunda Eskişehir yolu ile birleşmektedir. Bilecik-Bursa arasındaki yol Yenişehir ilçesinden geçer, 97 km'dir ve muntazam bir şose olarak belirtilmektedir. Diğer yandan, Balıkesir-Bursa şosesi 147 km olup, yolun Bursa-M Kemalpaşa arasındaki 63 km'lik kısmı tesviye halinde ve geri kalan kısımları da muntazam olarak kaydedilmiştir. Eserde, Bursa'nın tüm ilçe merkezlerine muntazam şoselerle bağlı olduğu aktarılırken bu yolların uzunluğu ve durumları da ayrıntılı olarak anlatılmaktadır.

Denizyolları olarak da şu bilgi aktarılmaktadır: Mudanya-İstanbul arası 42, Gemlik-İstanbul arası 51, Yalova-İstanbul arası ise 24 mil'dir (1946:738-739). Bursa ili anlatılırken ilin taşıtları da konu edilmektedir. Buna göre, il merkezi ile Karaköy, Mudanya, Gemlik, Orhangazi ve Yalova'ya sık sık işleyen muntazam otobüsler bulunmaktadır. Bursa-Karaköy yolu otomobiller için üç, otobüsler için dört-beş saatliktir, Karaköy'de trenden inenler otobüs postalarını hazır bulmaktadır, isteyenlerin daha önceden Bursa'dan taksi de getirtmeleri mümkündür. Mudanya ve Gemlik'e İstanbul'dan belirli günlerde Devlet denizyolla-

rı işletmesinin posta vapur seferleri ve daha çok yazın olmak üzere Yalova-İstanbul arasında her gün vapur seferleri bulunmaktadır. Ayrıca iskelelerde yük taşıyan motorlar ve diğer deniz taşıtlarından bulmak da mümkündür. Diğer illere gitmek için il merkezinden daima taksi bulunabilir, yük taşımak için de kamyonlar vardır; nakil işleri yapan şirketlerin iskelelerde motorları da mevcuttur. Bunların dışında başta il merkezi ve ilçeler olmak üzere büyük bir kısmı öküz ve manda arabası ile olmak üzere dört tekerlekli, yaylı ve yaysız arabalar, at arabaları bulunduğu gibi nakil işlerinde at, eşek, katır gibi hayvanlardan da yararlanılmaktadır (1946: 739).

Ülkemiz genelinde karayolu ve demiryolu ağındaki gelişmeyi, Osmanlı'dan başlayarak Cumhuriyet döneminde de devam eden modernleşme ve kalkınma hamleleri çerçevesinde sürdürülen ulaşım politikalarının bir parçası olarak görmek gerekir. Özellikle 1850'den sonra, demiryollarının yapılması ve bir karayolu ağının oluşturulması, ulaşım ve iletişim imkânlarını artırarak Osmanlı toplumunda yaşanmakta olan değişime yeni bir boyut ve hız katmıştır. Bu sayede yalnızca kıyı kesimlerinde değil, aynı zamanda iç bölgelerde de kentleşme oranları yükselmeye başlamıştır. Başlangıçta tarım sektöründe başlayan değişim, zamanla diğer sektörlerle de yayılmıştır (Karpas 2006: 455).

Ulaşım imkânları açısından, toplumsal değişim sürecinde Bursa'ya bakıldığında; bir kentin sosyo-kültürel bakımdan dönüşümünde ulaşım ağının önemli bir oynadığını kaydetmek gereklidir. Osmanlı İmparatorluğu, 18. ve 19. yüzyılların değişim ve dönüşümlerinden geçerken Osmanlı ekonomisi ve piyasaları esas olarak liman kentlerinden iç kesimlere doğru kollara ayrılan yol ağlarıyla Avrupa piyasalarına bağlanarak onların etkisi altına girdi (Kasaba 1998: 16). Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı ya da Avrupa merkezli modernleşme projesine çevreselleşerek eklenmesi, Osmanlı ekonomik ve toplumsal yapısında yol açtığı değişmeye paralel olarak kentlerde de bir değişim yaratıyordu. Özellikle önemli liman kentlerinde değişen ticaret biçimi ve kentlerin değişen dış bağlantıları, şehirlerde geleneksel merkez dışında yeni bir modern

merkezin doğmasına neden oluyordu. Şehir içi ilişkilerin yaya olarak kurulması terk ediliyor, bağlantıları bundan böyle araba ve tramvay gibi toplu taşıma araçları sağlıyordu. Bu da şehir nüfusundaki artışlara bağlı olarak yeni alanların iskâna açılması anlamına geliyordu (Tekeli 1998: 142-146).

Çalışmada Bursa'nın coğrafi yapısı, arazi durumu, iklimi, suları, hayvancılığı, yeraltı servetleri ve madenleri, sanayi üzerinde durulmaktadır. Coğrafi durumu belirtilirken, komşu olduğu iller belirtilir ve yüzölçümü 13.580 km² olarak kaydedilir (Günümüzde ilin yüzölçümü 10.886,38 km² (göl dahil), 10.421,87 km² (göl hariç) km²'dir.)

Coğrafi durum olarak, "Bursa ili Marmara Denizi'nin güney ve güneydoğusundadır. İl, doğuda Bilecik, batıda Balıkesir, kuzeyde Marmara Denizi ve Kocaeli, güneyde ise Kütahya ve kısmen Balıkesir illerine ait arazilerle çevrilidir" denilmektedir (1946: 726).

Arazi durum da şu şekilde anlatılmaktadır: İl arazisinin kuzey ve batı tarafları denizden pek yüksek olmayan düzlüklerden, doğu ve güneydoğu yönleri ise arızalı araziden müteşekkildir. Ovaların bazı yerlerde denizden yüksekliği 200 metreyi bulur, güney ve güneydoğuya gidildikçe (büyük dağ kitleleri hariç) arazinin 1000 metreye kadar yükseldiği görülür. İlde en önemli arızaları teşkil eden dağlar: Uludağ, Samanlı Dağları, Katırlı Dağ, Taşlı Dağ, Kara Dağ, Ahı Dağ, Advan Dağı'dır. Çalışmada, bu dağlara ilişkin olarak kısa kısa bilgiler de verilmektedir. Keza dağlar üzerindeki yaylalar da ilin ovaları da çalışmada belirtilmektedir.

Bursa'nın iklimine ilişkin olarak da bilgilerin aktarıldığı çalışmada "Coğrafi mevkii ve arazi-deki yükseklik farkları dolayısıyla ilin muhtelif bölgelerinden birbirinden farklı iklim özelliklerinin görüldüğü" kaydedilir.

Çalışma içinde özellikle zikredilen önemli bir diğer başlık ise Bursa ilinin sularıdır. Buna göre, Bursa ilindeki akarsuların önemli bir kısmının akış istikameti batıdır. Bunlardan Nilüfer, Kirmasti, ve Atanos çayları verimli ovaların ortasından geçerek Marmara'ya dökülen Susurluk Irmağı'na karışırlar. Zikredilen sularla ilgili bilgiler de aktarılır. Nilüfer Çayı, Koca Çay, Balat

Çayı'nın durumu belirtilir ve yine diğer akarsulara, göllere ilişkin bilgiler verilir, İznik Gölü, Uluabat Gölü ile ilgili kısa açıklamalar yapılmıştır. Bunun dışında ilin kıyıları da yine bu bahis altında anlatılmaktadır.

İlin ziraatı ve bitki örtüsü de yine ayrıntılı olarak ele alınan konular arasındadır. İl arazisinin birbirinden kısmen farklı iklimlerinin bitki ve ziraat mahsullerinin çeşitlenmesine de imkân verdiği belirtilmektedir.

Marmara kıyılarındaki alçak yerler makiler ve kokulu bitkilerle kaplıdır. Ormanların en yoğun olduğu bölge ise Uludağ ve özellikle dağın güney kısımları olarak kaydedilmektedir. Merkez ilçe ormanlarının önemli bir bölümünü çam, meşe, köknar, gürgen ağaçlarının oluşturduğu; Orhaneli'nde çam ve meşe, Orhangazi'de gürgen, Karacabey'de meşe, kestane, ıhlamur, dişbudak, M. Kemalpaşa'da köknar, ıhlamur, dişbudak ağaçlarının diğer ağaç türlerinden fazla olduğu; bu ormanlardan tomruk, kereste, telgraf direği, travers ve yakacak üretiminde yararlanıldığı; ayrıca deri terbiyeciliğinde kullanılan çam, meşe kabukları, mazi, katran, reçine, boyacılıkta kullanılan sumak ve çalapa denilen bir nevi ağaç, meşe palamudu ve kestane elde edildiği de yine belirtilmektedir. Kestaneliklerin Bursa ovasından başlayarak Uludağ'ın 800 metre irtifalarına kadar çıktığına da değinilmektedir. Bursa ilindeki zeytinliklerin Türkiye'nin yüzde 11'ini teşkil ettiği bunların yüzde 60'ının Gemlik ve Mudanya ve yüzde 38'inin de İznik ve Orhangazi'de olduğu; bağların ilde yedi bin hektar alanı kapladığı, hemen her ilçede bağcılığın bulunduğu, yıllık yaş üzüm istihsalinin ise 10 bin tonu bulduğu, ilde her çeşit meyvenin üretildiği, toplam üretimin 12 bin tona ulaştığı, Türkiye'nin kestane üretiminin yüzde 69'unun Bursa'da olduğu, yine şeftalisinin meşhur olduğu ve özellikle merkezde bunun yaygın olduğu, yıllık 400 ton kadar incir üretildiği, ilin her tarafının dutluklarla kaplı olduğu ve bunun daha çok ipekböceği beslenmesi için yetiştirildiği; Mustafa Kemalpaşa ve İznik'te ipekböcekçiliğinin yaygın olduğu bilgileri verilmektedir (1946: 729-730).

Bursa ilinde ekilen toprakların 146 bin hektarı bulunduğ; her türlü ziraat ürünü istihsalinin ise

yıllık 180 bin tona ulaştığı da yine kaydedilir. Ekilen toprakların yüzde 74'ü hububat, yüzde 18'i baklagiller, yüzde 8'ini de sını bitkiler oluşturmaktadır. Hububatta sırasıyla buğday, mısır, yulaf, mahlut, çavdar; baklagillerden sırasıyla bakla, fasulye, nohut, mercimek, börülce, burçak, fiğ ziraatı yapılmaktadır. Bunların dışında patates, pamuk, tütün, keten, kenevir ekimi de yapılmaktadır. Hal böyle olunca ilin ciddi bir ziraat ve bitki sanayii de bulunmaktadır. İlde kereste fabrikaları ve hızarlardan İnegöl'deki (Uludağ ve Karabel ormanları İnegöl kereste Şirketi'ne ait) her yıl çam, köknar, kayın olmak üzere yılda ortalama yedi bin metreküp ağaç işlenmektedir. Bu fabrikalar ayrıca kayın ağacından "yarma baltalı" tabir edilen mobilya, ziraat aletleri ve araba imalinde kullanılan kereste de hazırlamaktadır. Keza il merkezinde bulunan kereste fabrikasında biçilen kereste ve tomruklar da iki bin metreküpü bulmaktadır. İlin değişik bölgelerinde su ve motor ile işleyen hızarlarda tomruklar biçilmektedir. İlde keresteden otobüs ve otomobil karoserleri yapan imalathaneler, düğün, tırmık, yaba türünden ziraat aletleri yapan yerler, tek veya çift yaylı araba yapan imalathaneler ile sandalye fabrikaları da bulunmaktadır. İlin öteden beri her çeşit araba imalatındaki mevkii önemlidir. Diğer önemli bir ziraat kolu olan zeytincilikte de Bursa yine öndedir. Yılda 32 bin ton kadar ziraat istihbal edilirken bunun 20 bin tonu yemeklik için 12 bin tonu ise yağlık için ayrılmaktadır. Bu konu il merkezi ve ilçelere göre ayrıntılı bir şekilde çalışma içinde tablolştırılmıştır. Mudanya, Trilye ve Gemlik'te zeytinyağı fabrikaları bulunmaktadır. Yine birçok sabun imalathanesi mevcuttur. Bağcılık önemlidir. Pekmez, pestil üretimi yapılsa da bunun ekonomik bir değeri yoktur; Mudanya'da şaraphaneler ve vardır. İlde üretilen meyveler yaş halde satıldığı gibi konsere haline de getirilmektedir. Bilhassa şeftali konservelerine yurt içi ve dışından talep çoktur. Hububatın bir kısmı değirmenlerde öğütülmektedir. İlin muhtelif yerlerinde un fabrikası ve değirmenler mevcuttur (1946:734-736).

İlde hayvancılık da önemlidir. İldeki geniş yaylalar küçükbaş hayvancılık için, Karacabey ve M. Kemalpaşa, Yenişehir ovalarındaki sulak yerler ise büyükbaş hayvancılık için müsaittir. İlde o

tarihler itibariyle vergiye tabi hayvan olarak 700 bin sayısı ifade edilmektedir. Bunun ise yüzde 70'ini küçükbaş, yüzde 23'ü sığır cinsi ve geri kalanını da at, katır, eşek gibi binek cinsi hayvanlar oluşturmaktadır. Küçükbaşta koyun miktarı 300 bini geçmektedir. Yerli koyunların dışında Karacabey harasında üretilen Merinos türünde de sayı gittikçe artmaktadır; 1940 yılı sayımına göre Türkiye'de bulunan 86 bin civarındaki toplam merinos koyununun 50 bini Bursa ilinde görünmektedir. Kıl keçisi daha çok ilin güneyindeki arızalı arazide, tiftik keçisi ise doğu taraflarında bulunmaktadır. İlde yerli kara ve boz ırk sığırlar bulunmakta, Karacabey harasında yabancı ırktan bol süt veren veya melez ırk inek çeşitleri de yetiştirilmektedir. Karacabey ve M. Kemalpaşa ilçelerinde manda sayısı bir hayli fazladır. Kuvvetlerinden faydalanılan hayvanlar olarak en çok eşek bulunmaktadır, sonrasında at, katır ve deve gelmektedir. İlin her tarafında damızlık hayvan yetiştiren ve yerli ırkı ıslah etmek için aşımevleri oluşturulmuştur. Türkiye'nin en önemli haralarının başında Karacabey harası gelmekte olup, bunula ilgili ilçe anlatılırken çok geniş malumat sunulmaktadır. Yine ilde kümes hayvanlarının miktarı da çoktur. Bunların et ve yumurta verimleri il ihtiyacının dışında yakındaki illere de yetmektedir. İpekböcekçiliği, arıcılık ve balıkçılık da Bursa bahsinde önemlidir. İl Türkiye'de ipekçiliğin merkezidir. Yurdun muhtelif yerlerinde üretilen kozalar da yine Bursa da işlenmektedir. Bu bölgede ipekböcekçiliği VI. yüzyıla dayanmaktadır. Bursa ipekçiliğinin en parlak devri ise XIX. yüzyıla tesadüf etmektedir, bunu takip eden zamanlarda karabatan hastalığı baş göstermiş ve bütün dutluklar harap olmuş bunun üzerine 1888 yılında "Harir Darüttalimi" adlı bir okul açılmış, bu durum Cumhuriyet'e kadar sürmüştür. Cumhuriyet döneminde de Bursa İpekböcekçiliği Enstitüsü kurulmuştur. İlin her tarafında tavşan çoktur, güney taraflarında kurt, tilki, sansar gibi kürkü makbul hayvanlar ve yabandomuzu da bulunmaktadır.

Bursa ilinde hayvan mahsullerini mamul veya yarı mamul hale getiren bir hayli imalathane ve fabrikalar bulunmaktadır. Peynir ve yağ imalathaneleri, mandıralar, modern tesisler mevcuttur. Süttozu Fabrikası'nda süttozu, pastörize süt, yağ,

taze krema, beyaz peynir, kaşar peyniri, rokfor peyniri üretimleri de yapılmaktadır. Koyunların yününden ilçelerdeki el tezgâhlarında aba, şayak, kuşak, keçe, keçilerin kıllarından çuval, heybe, çul, kolan ve mutaf eşyası imal edilmektedir. Merinos Fabrikasının imal ettiği kumaşlar Türkiye'nin ihtiyacını karşılayacak durumdadır. Her çeşit hayvan derisini işleyecek tabakhaneler mevcuttur. Yine deri ve kösele fabrikaları ve imalathaneleri bulunmaktadır. Bunun dışında kösele, sahtiyan, rujan gibi deri terbiyesi yapan, saraçlık, ayakkabı, eğer, fayton körüğü ve döşemeleri, hayvan koşumları ve benzerlerini üreten sanatkârlar da bulunmaktadır. İl ve çevresinden ve yurdun diğer bölgelerinden elde edilen kozaların hemen hepsi Bursa'da toplanarak otuzu aşan ipek fabrikalarında işlenerek empirme, gandi, birman, amaroza, maroken, krepdoşin, krepdamur vb. ipekli kumaşlar imal edilmektedir. Gemlik'te ayrıca Sümerbank tarafından işletilen sun'î ipek fabrikası da bulunmaktadır (1946: 736-737).

Bursa ilinin yeraltı servetleri ve madenleri de çalışma içinde ele alınmıştır. İlin toprakaltı servetlerinin de üstündekiler kadar zengin olduğu kaydedilerek MTA çalışmaları hakkında bilgi aktarılmıştır. Buna göre, Gözede bölgesinde arsenik, M: Kemalpaşa Kızılelmasatik bölgesinde magnezit cevherlerinin araştırmaya değer bulunduğu, ayrıca; İnegöl Hayriye bölgesinde simlikurşun, Orhaneli Hereke bölgesinde krom, Merkez Kozbudak bölgesinde demir, Değirmenderesi bölgesinde molibden, Topuk bölgesinde krom, Akkaya bölgesinde magnezit; etüdü yapılan ve ancak mahalli ihtiyacı temin edecek kadar rezerv olduğu tahmin edilenler ise: Yenişehir Kirazlıyayla'da simli kurşun, Orhaneli Burmi, Mustafa Kemalpaşa Soğukpınar, Merkez Davutlar ve Orhangazi Yeniköy'de ise linyit yatakları sayılmaktadır. İlin muhtelif bölgelerinde kireştası ve yapıtışı bulunduğu da belirtilmektedir.

Çalışmada şehrin sanayi yapısı da ayrıntılı olarak aktarılmaktadır. Madenlerin çeşitli ve bol oluşu, halkın müteşebbis yapısı ve becerikliliği, sanatkâr ve işçi bulmanın mümkün oluşu, nakliye kolaylıkları, dağıtım merkezlerine yakınlıkları hammadde işleyecek pek çok küçük veya büyük

müessesenin kurulmasına vesile olmuştur.

Maden sanayii sahasında çalışan pek çok fabrika, imalathane, dökümhane bulunmaktadır. Merkezde her türlü otomobil ve taşıt yedek parçası ve makine parçaları üreten veya tamiratını yapan atölyeler bulunmaktadır. Buralarda yapılan işler sadece Bursa'nın değil diğer illerin de ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Yine şehirde bıçakçılık, bakırcılık işleri de ileri durumdadır.

Dokumacılık Bursa için önemli bir uğraş alanıdır. Başta havluculuk olmak üzere pek çok alanda Bursa'da dokumacılık yapan imalathane ve kooperatifler bulunmaktadır. Kitapta, havluculuğun makinalaşma ile bir duraklamaya gitmiş olsa bile 1941 yılında kurulan kooperatifle birlikte yeniden canlandığı, kooperatife ait çok sayıda tezgâhta havlu, peşkir, bez, çarşaf, peştamal, astarlık vs. türünden çok değişik ürünler dokunduğu kaydedilmektedir. Kooperatife beş tezgâh veya beş makine ile ortak olunabildiğinden bundan fazla tezgâh olanların kooperatif dışında çalıştıkları da belirtilmektedir. Bir diğer kooperatif de örmeciler kooperatifidir.

İlin ticareti de yine çalışma içinde anlatılmıştır. Çok çeşitli alanlarda ticaret gelişmiştir. Koz, ipek, iplik, dokuma yünlü dokumalar, süt, yağ, peynir, saraç malzemeleri, fayton ve araba koşum takımları, hayvan mahsullerinden elde edilen maddeler, kereste, orman ürünleri, zeytinyağı, konserce, yaş sebze ve meyvelerle bunlardan elde edilen ürünler, hububat sıralanmaktadır. Bursa, ülke içi ihraç maddelerini Mudanya ve Gemlik iskeleleriyle Karaköy istasyonundan göndermektedir. Başta ipekli ve yünlü dokumalar olmak üzere hayvansal gıdalar, sebze, meyve, araba, kereste, tütün, işlenmiş deri gelmektedir. İlden yurtdışına ipekli kumaşlar, kestane, konserve ve meyve de satılmaktadır. Balkanlar ve Tuna nehri civarı memleketler en büyük müşterilerdir.

Çalışmanın içinde şehirde bulunan önemli bankalar, kooperatifler, şirketler, önemli tüccar ve iş adamları, bunların iş kolları ve adresleri de sıralanmaktadır. İlin nüfusu ve idari bölümü de çalışmada belirtilmektedir. Buna göre 1940 yılı nüfus sayım verileri dikkate alındığında 240.703'ü kadın, 220.945'i erkek olmak üzere ilin

Tablo 1. İlçe, Bucak ve Köy Adetleri

İlçe	Bucak	Köy Adedi
Merkez ilçe	Kestel (Gürsu), Soğukpınar (Cihangir), Demirtaş, Çalı	140
Gemlik (Kiye)	Armutlu	26
İnegöl	Tahtaköprü (İslahiye)	92
İznik	-	37
Karacabey (Mihaliç)	-	75
Mudanya	Trilye, Devecikonağı	38
Mustafakemalpaşa (Kirmasti)	Çatlıbüyük, (Yeniköy), Söğütalan (Soldere)	110
Orhaneli (Beğce, Adranos)	Keles	160
Orhangazi (Pazarköy)	-	23
Yenişehir	-	65

toplam nüfusu 461.648'dir. Nüfusun dağılım biçiminin ilin arazi şekillerine uyduğu, Bursa'nın Türkiye'nin en kalabalık illerinden olduğu, km kareye ortalama 34 kişi düştüğü ve nüfusun yüzde 30'unun şehir ve kasabalarda oturduğu, en kalabalık yerlerin şehir merkezi, İnegöl ve Karacabey ovasının güney kısımları olarak aktarılır; buralarda nüfus yoğunluğu km kareye 50 kişiyeye ulaşmaktadır.

Şehir o yıllarda nüfus itibarıyla ülkemizin beşinci büyük şehridir. Cumhuriyet öncesi nüfusa ilişkin bilgiler de şöyledir: Cuinet'e göre XIX. yüzyıl sonlarında 76 bin, Philippon ve Banse'e göre 90 bindir. İlin o yıllarda merkez ilçesi dahil 10 ilçesi, 13 bucağı ve 766 köyü bulunmaktadır

Günümüzde Bursa ili nüfusu 2.901.396 (2016) ve Bursa ilinin ilçeleri; Osmangazi, Nilüfer, Yıldırım, Büyükşehir, Gemlik, Gürsu, Harmanlık, İnegöl, İznik, Karacabey, Keles, Kestel, Mudanya, Mustafakemalpaşa, Orhaneli, Orhangazi ve Yenişehir'dir.

Çalışmada, Bursa'nın tarihi ve coğrafi mevkii üzerinde de durulmakta, eski eserleri sıralanmaktadır. 1940 yılların Bursa'sı ve Uludağ'ını bu bölümde çok güzel bir şekilde tasvir etmektedir. "Tepesinde kar ve bulutlar eksik olmayan Uludağ'ın yamacına yaslanmış olan şehir selvi, kavak, dut, kestane ağaçlarının ve çeşitli meyve bahçelerinin koyu ve açık renkli yeşillikleri arasında camilerin beyaz minareleri ile heybet ve azametleriyle emsalsiz bir güzellik arz eder. Ken-

disine verilen yeşil sıfatına nemli bir iklimin ve bol suların meydana getirdiği gür bir nebat örtüsü ile hak kazanan Bursa'nın tabii güzelliği dünyanın hiçbir yerinde yoktur. Şehrin büyük bir kısmı Uludağ'ın batısındaki daha alçak yamaçlarında bulunmaktadır" (1946:740).

O yılların Bursa merkezi de biri Uludağ'ın eğimi müsait yamaçlarına kurulmuş olan Eski Bursa, diğeri de ovaya doğru yayılan Yeni Bursa olarak ikiye ayrılmaktadır. Şehrin batıdan doğuya doğru uzunluğu dört km'yi bulmakla birlikte genişliği çok yerinde bir km'yi geçmemektedir. Gökdere ve Cilimboz Deresi Nilüfer Çayı'na karışmadan önce şehri üç büyük semte ayırmaktadır. Şehrin önemli semtleri Yıldırım, Emir Sultan, Yeşil ve Işıklar Gökdere ile şehrin diğer muntakalarından ayrılır; şehrin orta kısmı da Gökdere ile Cilimboz Deresi arasında kalmaktadır. İktisadi ve kültürel faaliyetler de ağırlıklı olarak bu merkez içinde gerçekleşmektedir. Çarşı, bankalar, Hükümet daireleri, Ulu Cami buradadır. Ayrıca şehrin planlı dönemi ile birlikte yapılan modern binalar, Atatürk ve Cumhuriyet Caddeleri, Yeniyol ve diğer caddeler de bu semtte yer almaktadır. Şehrin batı tarafında ise Cilimboz deresi vadisiyle Hisar Mahallesinden ayrılan Muradiye semti bulunmaktadır. Buradan daha batıda şehrin nihayet bulduğu görülürse de bu boşluk binalar yapılmak suretiyle doldurulmaktadır. Şehrin banliyösü ve kaplıcalarıyla meşhur semti Çekirge, zamanla şehirle birleşmiş olacaktır.

Evlerin çoğunluğunun ahşap olmakla birlikte, çok sağlıklı ve muntazam olduğu, Cumhuriyet devrinde yapılan resmi ve özel binalarla, caddelerle şehrin güzelleştirildiği kaydedilmektedir.

Şehrin tarihi üzerine de bilgi aktarılmakta, gezginlerin kaleminden eski dönemlerin Bursa'sı ile ilgili yazılanlar da nakledilmektedir. Bursa şehrindeki tarihi eserlere de kısa kısa değinilmekte, önemli camiler, türbeler, medreseler, hanlar, hamamlar, köprüler, evler zikredilmekte, Arkeoloji müzesi ile ilgili bilgiler aktarılmaktadır.

1940'lı yılların Bursa'sındaki oteller de ayrı bir başlık altında anlatılmaktadır. Gelenlerin kalabileceği konforlu ve konforsuz pek çok otelin olduğu, turistlerin ve hastaların daha çok Çekirge'deki otellerde konakladıkları, iş adamlarının ise

şehrin merkezini tercih ettikleri belirtilir. Luca Palas Oteli, Merkez Oteli, Osmaniye Oteli, Altan Oteli, Güven Oteli ile ilgili bilgiler verilirken, şehirdeki diğer oteller isim olarak zikredilir; Çekirge'deki oteller ise şifalı suların anlatıldığı başlık altında aktarılmaktadır.

Şehrin lokantaları da belirtilirken bunlardan bir kısmı tavsiye edilir. İpek Lokantası, Meşhur Köfteci Şaban Müessesesi, Rıfat Sayık Lokantası, Meşhur Kebapçı İskender Nurettin, Yeşil Bursa Lokantası, Uludağ Lokantası, Şaban Gürtüş Lokantası isimleri belirtilenlerdir.

Çalışmada berberler, kıraathaneler, hamamlar da belli başlıları itibariyle sıralanmaktadır. Yine her an lazım olabilecek doktor, diş hekimi ve avukatlar da isim isim verilmektedir. Sağlık durumu başlığı altında da ayrıca şehirdeki sağlık kuruluşları da anlatılmaktadır. Şehrin havasının rutubetli olmasına rağmen çok temiz olduğu; vaktiyle şehrin etrafındaki bataklıklardan dolayı sıtmanın yaygın olduğu ancak açılan kanallar ve ıslah çalışmalarıyla hastalığın önünün alındığı belirtilerek, şehrin sağlığın düzenleyen kuruluş olan Sağlık Müdürlüğü kadrosuna ilaveten Sıtma Mücadele Teşkilatı ile Ahmet Vefik Paşa Hastanesi, Verem Dispanseri ve 45 yataklı yoksullar evinin bulunduğu kaydedilmektedir. Şehrin bazı eczaneleri ye yine bu başlık altında sıralanmaktadır.

Dikkat edilirse bunların hepsi de seyahat eden insanların ihtiyaç duyacağı en önemli bilgiler ve yerlerdir. Günümüzde otellerin konforu hamamlara, berberlere ve lokantalara olan ihtiyaçları belli ölçüde turistler bakımından azaltmış olsa da 1940'lı yılların Türkiye'sinde bu bilgilerin çok önemli hususlar olduğu akıldan çıkarılmamalıdır.

Şehrin kültürel ve sosyal durumu ile ilgili bilgilerin de yer aldığı çalışmada, şehrin Türklerin eline geçmesiyle birlikte yaşanan gelişmeler aktarılarak, camiler, medreseler ve türbeler zikredilir. Özellikle zamanının en önemli ilim irfan kuruluşları olan medreselerden bahsedilmiştir. Yıldırım Beyazıt, Murat Hüdevendigar, İkinci Murat, Yeşil, Emir Sultan, Molla Fenari, İvaz Paşa, Molla Hüsrev, Molla Fenari, Molla Yegan, Hamza Bey, Lala Şahin Paşa medreselerinin devirlerinin en büyükleri olduğu kaydedilmiştir. Bunların dışın-

da Bursa'da büyük şahsiyetlerce 43 kadar başka medreseler de yapılmış ve toplam 54 medrese kurulmuştur.

Osmanlı'nın başkentleri arasında yer alan şehirde pek çok ilim ve devlet adamı yetişmiş Türk kültürünün büyümesine katkı sağlamışlardır. Kitapta bunların da isimleri tek tek zikredilmektedir. Kara Timurtaş Bey ailesi başta olmak üzere Osmanlı'nın en mühim eşraf ve ayanına merkez olan şehirde, Kara Timurtaş oğulları Umur, Ali ve Oruç beylerle, Hacı İvaz, Hamzabey zade Mustafa, Cezri Kasım, Fenari zade Ahmet Paşa gibi şehirden yetişen devlet adamları; Şemsettin Muhammed Fenari, Molla Hayali, Abdurrahman Bistami, Kadızade Rumi, Molla Hüsrev, Molla Zeyrek, Hızır Şah, Abdülatif Mukaddesi, Eşref Oğlu, Lamii ve Üftade gibi bilim insanları sayılanlar arasındadır. Çalışma içinde "Yetiştirdiği Büyük Şahsiyetleri ve Milletvekilleri" başlığı altında ayrıca pek çok önemli isim zikredilmekte, o yıllarda TBMM'de Bursa'yı temsil eden milletvekilleri de sıralanmaktadır.

Cumhuriyet döneminde kültür ve eğitim alanındaki gelişmeler de kitapta aktarılmıştır. O tarihlerde Türk Maarif Cemiyeti tarafından açılan Kız Lisesi, 1. Erkek Lisesi, Ticaret Lisesi, Askeri liselerden başka Erkek Sanat Enstitüsü, Necati-bey Kız Sanat Enstitüsü, orta kısmı bulunan Kız Öğretmen Okulu, Ziraat Okulu, Orman Okulu, 27 resmi, iki özel olmak üzere 29 ilkokul bulunmaktadır (yeni yapılmakta olanlar bu sayının dışındadır). Merkezdeki ilkokul mevcudu 112 kaydı düşülmüştür. Ayrıca şehirde 1888 yılında kurulan ancak sonradan modernize edilen İpekçilik Enstitüsü, Güneş, Işık, Kültür, Bilgi, Uzel adlarıyla dikiş ve nakış yurtları bulunmaktadır. Bursa Halkevi yine şehrin en önemli kültür merkezlerinden biridir, oldukça zengin bir kütüphane bulunmaktadır. Şehirde eski ve yeni harflerle binlerce cilt kitaba sahip pek çok kütüphane bulunmaktadır. Bunlar:

Orhan Kütüphanesi: 10824 kitap

Haraççioğlu Kütüphanesi: 1400 kitap

Genel Kütüphane: 4677 kitap

Milli Kütüphane: 5048 kitap

Ulu Camii Kütüphanesi: 4525 kitap

Müze Kütüphanesi: 600 kitap

Halkevi Kütüphanesi: 1500 kitap olarak belirtilmiştir.

Bunlardan başka Erkek Sanat Lisesi'nin 2986, Kız Öğretmen Okulu'nun 3500, Erkek Sanat Enstitüsü'nün 850, Kız Lisesi'nin 923, Kız Enstitüsü'nün 769, Ortaokulların 2000 kadar, İpekçilik Enstitüsü'nün 200, Ziraat Okulu'nun 752 kitabı bulunmaktadır.

Şehirde haftada iki gün çıkan And ve Açıksees gazeteleriyle Halkevi tarafından ayda bir yayınlanan Uludağ adlı dergi de bulunmaktadır. Yine şehirde her türlü kitap, gazete, dergi basacak kabiliyette And, Vilayet, Kadri Yenel, Emek, Uygun, Doğruluk, Ankara Basımevleri ile kartvizit ve diğer küçük işleri basacak küçük matbaalar bulunmaktadır. Yine şehirdeki kitapçılar da zikredilmektedir: İhsan Şekercioğlu'na ait Akın, Zeki Mumcu'ya ait Ankara, Esat Seltün'e ait Okullar Pazarı kitabevleri önemlidir.

Türkiye Kılavuzu adlı çalışmanın en önemli yönlerinden biri de illerin folkloruna dair bilgiler aktarmasıdır. Folklor kısmı ülkenin önde gelen araştırmacılarından Ferruh Aksunar tarafından hazırlanmıştır. Bu bakımdan da ayrıca değer taşımaktadır. Bursa kısmı folklor bilgileri yönüyle de değerlidir. Bursa'nın mahalli adetleri, raksları, düğün, nişan törenleri ile ilgili bilgiler verilir.

Başkentlik yapmış illerimizden Bursa folklor bakımından da oldukça zengindir. Çalışmada bunlar oldukça geniş bir şekilde verilmiştir. Nişan, evlilik, kına ve düğün adetleri buralarda söylenen türküler de yine çalışmada yer bulmuştur. Örneğin el kınası gecesi anlatılırken: "El kınası gecesi gelinin yüzü bir duvakla örtülü olduğu halde ortaya konulan bir yüksek minder üzerine oturtulduktan sonra avucuna oyulmuş bir yaprak veya kâğıt vasıtasıyla tekerlek şeklinde kına ve parmaklarının ucuna da yüksük kınası denilen kına yakılır. Avucundaki kına üzerine de bilahare bereket parası olarak saklanacak paralar sıkıştırılır ve gelinin eli büyük bir bezle sarılır. Önce gelinin ağlamasından bereket hasıl olacağına inanıldığı için ayrılığa dair yanık türküler, şarkılar ve ilahiler söylenerek gelin ağlatılmaya çalışılır. Bu arada söylenen yanık türkülerden biri:

Atladı geçti eşiği/ Sofrada kaldı kaşığı / Kal evimiz kalındı (olundu, kalındı: ol imdi, kal imdi)/ Şen odamız şen olundu

Elimi vurdum Sırata/ Kolumu kesti destere/ Allah'ım şirin göstere / Şen odamız şen olundu

Gelinin yükü tutuldu/ Oğlan evine yıkıldı / Anasının beli büküldü / Şen odamız şen olundu

Has kına merasimi Çarşamba ve Perşembe gecesi yapılır. Kız evine davetli olanlar ikindi zamanı gelmeye başlar ve öğle yemeklerini burada yerler; oğlan evi yemeğe davet edilmez. Güvey tarafından kınaya gidecekler güvey evinde toplanırlar. Herkes tamam olunca mahalle bekçisi uzun bir sırığın ucuna hususi bir şekilde demirden yapılmış kafesli bir meşale yakarak öne düşer, arkasından kadın ve çocuklardan mürekkep bir topluluk kızın evine giderler. Bu arada kız saklanır ve oğlan evi tarafından gelenler tarafından karşılanır. Davetlilere kestane, fıstık, üzüm ve leblebi gibi susatıcı yiyecekler ikram edilir, gelin meydana çıkıncaya kadar davetlilere susayanlara su vermek adeti olmadığından fazla susayanlar arasında "aman artık gelini çıkarın" sözleri dolaşmaya başlar. Bundan sonra gelin bu gece için hususi yapılmış telli pullu entarisini giymiş, tel duvak takmış bir halde görünür. Def çalanların arkasından ilerleyen gelin salonda bulunan büyüklerin ve sonra kayınvalidesinin elini öper. Kayınvalide gelinin duvağını açarak oturtur. Neşe ve zevkin pek ziyadeleştiği gayet oynak fiske ile def çalınmağa ve türküler söylenmeye başlanır. Bu türkülerden biri:

Sen gelinsin al yaraşır/ Al üstüne mor yaraşır / Sana gelinlik yaraşır/ Severim yar severim yar

Kız anası kız anası/ Elinde mumlar yanası / Ol-du güveyi kaynanası / Severim yar severim yar" (1946:763-764)

Yine bu bölüm içinde Bursa'da çoklukla söylenen Aktaş Türküsü de hem sözleriyle hem de notalarıyla aktarılmıştır:

Aktaş Türküsü

Karanfil kater oldu/ Ayrılık beter oldu/ Sürmeli gözülü Fadimem karagözlüm/ Gözümde tüter oldu

Aktaş kaldırsalar/ Yılanı öldürseler /Yarı güzel olanın karagözlüm/ Cennete gönderseler

Ben bir keklik olaydım/ Yol üstüne konaydım/ Gelen geçen yolculara karagözlüm/ Ben yarımı soraydım (1946: 764-765).

Çalışma içinde çok fazla durulan bahisler arasında şehrin içme suları, şifalı suları, kaplıcaları ve kaplıca otelleri de yer almaktadır. Suları bol olan şehrin o zaman için önemli olan tüm su kaynakları ek tek anlatılmıştır. Bunlar arasında önemli olanlar: Gökdere Suyu, Gülpınar Suyu, Akçağlayan, Devrengeç Suyu, Umurbey Suyu, Gümüş Suyu, Ortapınar Suyu, Sütlüce Suyu olarak aktarılırken, şehrin şifalı sularının anlatıldığı bölümde önemli kaynakların tahlilleri de ayrıntılı olarak verilmiştir. Bunlar Vakıfbahçe, Zeyni Nine, Eski Kaplıca, Çekirge, Boynugüzel, Havuzlu park, Bademli bahçe, Kükürtlü Kaplıca, Yeni Kaplıca, Kaynarca, Kara Mustafa Paşa Kaplıcası olarak belirtilmiştir. Ayrıca Çekirge ve Bademli'deki banyo ve oteller de yine ayrı bir başlık altında verilmiştir. Bunlar; Adapalas Oteli, Çekirge Palas Termal Oteli, Park Oteli, Yeşil Bursa Oteli, Hüsnişöhret Oteli, Gönülferah Oteli, Hayat Oteli, Termal Oteli, Servinaz Oteli, Şifa Oteli, Mahmu-diye Oteli, Nilüfer Oteli olarak belirtilmiştir.

Şehrin "Işık Durumu" başlığı altında aydınlatılması anlatılmaktadır. Şehre gece gündüz cereyan veren bir elektrik santrali bulunmaktadır. Belediye tarafından işletilen bu santralde her biri 400 kilovatlık iki dizel ile 150 kilovatlık ayrı bir makine bulunmaktadır.

Yine şehrin "Muhabere Vasıtaları" başlığı altında "şehir içi bir telefon şebekesi bulunmakla beraber bunlardan santraller vasıtasıyla şehirlerarası konuşmalar da yapılmaktadır. Bunlardan başka şehir ile ilçeler arasında asayiş telefonları da mevcuttur. Bursa'dan her tarafa posta münakalesi ve telgraf muhaberesi de yapılmaktadır" denilmektedir (1946: 774).

"Eğlence ve Mesire Yerleri" başlığı ile şehrin sosyal hayatına da değinilmiştir. O dönemin Bursa'sında Tayyare ve Şafak adlı iki sinema vardır, yaz mevsiminde de bazı semtlerde yazlık sine-malar kurulmaktadır. Halkevi temsil kolu sık sık sahne temsilleri (tiyatro oyunları) sergilemektedir. Belli başlı tiyatro grupları da yine Bursa'ya turne yapmaktadır. Şehir civarındaki meyve bahçeleri, Çekirge, Havuzlu Park, Aile Bahçesi, Top-

hane Parkı ve Temenniye şehrin en önemli mesire yerleridir. Cumhuriyet Aile Bahçe ve Gazinosu, Çelikpalas Müzikli Bahçesi de yine seçkin mekanlardır.

Hiç kuşkusuz, bütün dünyada şehirler, içinde yer aldıkları toplumların özelliklerini yansıtır. Başka deyişle, toplumsal sistemi oluşturan diğer öğelerle ve bizzat toplumsal bütünü kendisiyle ilişki ve etkileşim içinde olan şehirlerin, tamamen kedilerine özgü karakteristikler göstermeleri beklenemez. Bu bağlamda Bursa'ya bakıldığında; yurt içi ve yurt dışı ticarete sunduğu ürünlerin türleri, bunların üretim ve imalat süreçleri bakımında ne tümüyle modern öncesi veya geleneksel toplum yapısına ne de modern toplum yapısına has bir görünümde olmadığı görülür. Ancak, şehrin tarihi ve köklü ticari ve üretim yapısını ve günümüzde özellikle otomotiv sektörü içindeki yerini anlamak o günlere bakınca daha da kolaylaşmaktadır.

Geleneksel toplumlarda şehirler, genel olarak pazar ve mübadele merkezleridir. Küçük zanaat ve esnaf işletmeleri ağırlıklı bir yere sahiptir. İmalat sürecinde başta insan gücü olmak üzere kas gücünün sağladığı enerji başat bir konumdadır. Ekonomik hayatta iş bölümü ve uzmanlaşma sınırlıdır. Sosyal hareketlilik ve sosyal tabakalaşma bakımından da benzer bir manzara söz konusudur. Modern sanayi toplumlarında ise şehirler hem sanayi ve ticaret merkezi özelliğine, hem de idari ve mali birçok işleve sahiptir. Buhar, motor ve elektrik enerjisi gibi organik temelli olmayan enerji kaynakları tarım ve sanayi üretim sürecinde; ulaşım ve haberleşmenin sağlanmasında çok önemli bir yere sahiptir. Toplumsal farklılaşma, tabakalaşma, iş bölümü ve uzmanlaşma daha ileri bir aşamadadır (Kıray 1982: 265-266). Bursa'nın, 1940'lı yıllarda nispeten kendi içinde farklılaşmış ve ihtisaslaşmış iş düzeni ve ekonomik yaşamıyla, özellikle tarımsal ürünlere ve doğal zenginliklere ve üretime dayalı ticaret hayatıyla modernleşme sürecini yaşamakta olan bir geçiş toplumunun temel karakteristiklerini göstermekte olduğu söylenebilir.

Kentleşme oranı ve kent-kır ayrımı bakımından şüphesiz nüfus faktörü önemli bir değişkendir. Nüfus, sadece toplumun devamını mümkün

kılan bir biyolojik öge olarak değil; aynı zamanda iş-güç biçimlerini, dünya görüşünü, yaşam biçimini, dayanışma ve örgütlenme tarzını etkileyen bir faktördür. Bursa'nın 1940'lı yıllarındaki nüfusu kentleşme açısından değerlendirildiğinde; nüfusun tarım, sanayi ve hizmet sektörleri arasındaki dağılımıyla; kent nüfusunu oluşturan bireylerin tutum ve davranışlarındaki değişikliklerle nispeten giderek gelişen bir şehir manzarası bulunduğu sonucuna ulaşılabılır.

Bu sistematik içinde Bursa'nın tüm ilçeleri de yine tek tek ele değerlendirilmekte ve değerlendirilmektedir. İlçelerin de nüfusu, ekonomik yapısı, kültürü, tarihi, folkloru, ulaşım durumu, önde gelen iş adamları otelleri, berberleri, lokantaları, eğlence mekânları, kiraathaneleri, ebe hemşire ve doktorları, avukatları, tüccarlar için avantajları ele alınmaktadır.

SONUÇ

Çalışma bize 1946 yılının Bursa'sına ilişkin ilginç ve önemli bilgiler aktarmaktadır. Kuşkusuz ki şehir tarihi bakımından pek çok alanda mukayeseli çalışmalar üretmek için burada yer alan veriler dikkate alınacak bir kaynaktır. Ne yazık ki, yayınlandığı yıllarda ülkenin içinde bulunduğu sosyo-ekonomik ve kültürel şartlar bu zor ve zahmetli bir çalışmanın ürünü olan eserin yeterince anlaşılmasını ve değerlendirilmesini engellemiş; öyle ki, çok talihsiz gelişmeler mütешеbbisinin iflasına yol açmıştır.

Türkiye Kılavuzu'nun elimizde 14 ili kapsayan yayınlanmış birinci cildi kalmıştır. Bu illerden biri olmakla, değerli olduğunu düşündüğümüz Bursa'ya ait bilgilerin bazılarını bugünkü verilerle mukayese ettiğimiz zaman, aslında yakın zaman olarak ele alacağımız bir sürecin şehre etkilerini görebilmemize imkân sağlamaktadır.

Şehir, içinde yaşayan insanlar için geçmişte bile sınırlı bir eğlence ve mesire imkânı sunarken, bugün önemli doğa ve kültür turizm varlıklarına rağmen fazla değişmemiştir. Tarımsal üretimde yine Türkiye'nin önemli illerinden biridir. Ancak aynı zamanda Türkiye'nin çok önemli bir sanayi merkezi olarak kendisini göstermektedir. Özellikle otomotiv sanayiinde şehrin sağlamış olduğu büyük başarının gerisinde o yıllara daya-

nan ustalık, sermaye ve bilgi birikimini görmek lazımdır. Şehre ulaşım ve şehirden ilçelerine ve ülkenin diğer bölgelerine ulaşım günümüzde havayolu, karayolu ile kesintisizdir.

Sonuç olarak, 1940'lı yıllarda Bursa giderek modernleşen bir kent görünümünü sunmakla birlikte, geleneksel topluma ilişkin bazı karakteristikleri de bünyesinde sürdürmekte olduğu söylenebilir. Karayolu, demiryolu ve deniz yoluyla gerçekleştirilen ulaşımın ağırlıklı olarak motorlu araçlarla ve organik temelli olmayan enerji kaynaklarının kullanımıyla sürdürülmesini, imalat sürecinde makineye dayalı yeni teknolojilerin kullanılmasını, şehir aydınlatılmasında elektrik enerjisinden yararlanılmasını, dış dünya ile ticari ilişkiler kuran ve endüstriyel mal üretimiyle işgal eden bir müteşebbis grubuna ve zihniyetine sahip olmasını, eğitim-kültür kurumlarıyla ve iletişim imkânlarıyla birlikte giderek modernleşmekte olan bir kentin göstergeleri olarak değerlendirebiliriz.

Türkiye Kılavuzu adlı bu çalışmanın araştırmacılar için iyi bir veri kaynağı olarak bütünüyle yeniden ihyası kuşkusuz ki çok yararlı olacaktır, ancak en azından Bursa açısından üniversite, belediye veya valilik tarafından ilgili bölümüyle değerlendirilmesi şehir tarihi için önem arz edecektir.

KAYNAKÇA

Kitaplar ve makaleler

- Ahmad, F. (1999). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. Y. Alogan (Çeviren). İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Anderson, B. (1995). *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*. İ. Savaşır (Çeviren). İstanbul: Metis Yayınları.
- Ankara Ticaret Odası (ATO) (1936). *363 no.lu Hüseyin Orak'a Ait Evrak Ve Oda Kayıt Dosyası*, Ankara.
- Bauman, Z. (1996). *Yasa Koyucular ve Yorumcular*. K. Atakay (Çeviren). İstanbul: Metis Yayınları.
- Belge, M. (2011). *Militarist Modernleşme*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Erdoğan, İ. (2000). *Kapitalizm Kalkınma Postmodernizm ve İletişim*. Ankara: Erk Yayınları.
- Ergüder, Ü. (1991). *Yılmaz Esmer ve Ersin Kalaycıoğlu, Türk Toplumunun Değerleri*. İstanbul: TÜSİAD Yayınları.
- Georgeon, F. (2006). *Osmanlı-Türk Modernleşmesi (1900-1930)*. İstanbul: YKY.
- Giddens, A. (2004). *Modernliğin Sonuçları*. E. Kuşdil (Çeviren). İstanbul: Ayrintı Yayınları.

- Karpat, K. (2002). *Osmanlı Modernleşmesi: Toplum, Kurumsal Değişim ve Nüfus*. A. Z. Durukan ve K. Durukan (Çevirenler). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Karpat, K. (2006). *Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma*. D. Özdemir (Çeviren). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Karaveli, O. (2006). *Görgü Tanığı –Bir Gazeteci'nin Sıradışı Anıları*. İstanbul: Pergamon Yayınları.
- Kasaba, R. (1998). *"Eski ile Yeni Arasında Kemalizm ve Modernizm", Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Kıray, M. (1982). *Toplumbilim Yazıları*. Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları.
- Orak, H. (1946). *Türkiye Kılavuzu*. İstanbul: İbrahim Horoz Basımevi.
- Pirenne, H. (1994). *Ortaçağ Kentleri*. Ş. Karadeniz (Çeviren). İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Şengül, T. (2012). *"Türkiye'nin Kentleşme Deneyiminin Dönemlenmesi", 1920'den Günümüze Türkiye'de Toplumsal Yapı ve Değişim*. F. Alpaya ve B. Duru (Derleyenler). Ankara: Phoenix Yayınları.
- Tekeli, İ. (1998). *"Bir Modernleşme Projesi Olarak Türkiye'de Kent Planlaması", Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*. S. Bozdoğan ve R. Kasaba (Derleyenler). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Türkiye Kılavuzu Hakkında Broşür 1 (1946). Ankara.
- Ünsal, A. (1998). *"Yurttaşlık Zor Zanaat", 75 Yılda Tebaa'dan Yurttaş'a Doğru*. İstanbul: Tarih Vakfı-Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Yüksel, M. (2004). *Modernite Postmodernite ve Hukuk*. Ankara: Siyasal Kitabevi Yayını.

Gazete taramaları

- Aygün, *Pazar Gazetesi* (01.04.1946),
 "Başkentin Kılavuzu" *Ankara Gazetesi* (30.03.1946).
 Baykal, Cevdet. *Türk Yolu Gazetesi* (12.04.1946).
 Cahit, Burhan. *Sonposta* (03.04.1946).
 "Çok Faydalı Bir Eser" *Ulus Gazetesi* (20.03.1946).
 Daver, Abidin. *Cumhuriyet* (2.04.1946).
 Evinç, Vehbi. "Mühim Bir Eser" *Türk Dili Gazetesi* (28.03.1946).
 Gezgin, Hakkı Süha. *Vakit Gazetesi* (30.04.1946).
 Gündüz, Ali. *Ülkü Dergisi* (16.04.1946).
 İmset, İsmet Hulusi. *Sonposta* (31.03.1946).
 Kuntay, Mithat Cemal. *Sonposta* (03.03.1946).
 Nurettin, Vala. (Va-Nu) *Akşam Gazetesi* (31.03.1946).
 Orhon, Orhan Seyfi. *Yeniçağ Mecmuası* (06.04.1946).
 "Türkiye Kılavuzu" *Aydın Gazetesi* (30.06.1946).
 Yüzüncü, Reşad Feyzi. *Son Telgraf Gazetesi* (27.03.1946).

İnternet Erişimleri

- İletişim Yayınları, <http://www.iletisim.com.tr/ki%C5%9Fi/mustafa-nihat-%C3%B6z%C3%B6n-565.aspx>, Erişim tarihi: 25 Şubat 2012.
- <http://www.turkuler.com/tgv/ferruh.asp>, Erişim tarihi: 25 Şubat 2012.

<http://www.kenthaber.com/ic-anadolu/eskisehir/Kimdir/iz-birakan/yavuz-abadan>, Erişim tarihi: 25 Şubat 2012.
<http://zehirlenme.blogspot.com/2010/10/balneoloji-ve-balneoterapi-nedir.html>, Erişim tarihi: 24 Şubat 2012.
<http://www.kimkimdir.gen.tr/kimkimdir.php?kim=hasanaliyucel>, Erişim tarihi: 24 Şubat 2012.
<http://www.burdurkultur.gov.tr/belge/1-55256/genel-bilgiler.html> Erişim tarihi: 10 Mayıs 2012.

<http://www.burdur.gov.tr/ulasim.asp>, Erişim tarihi: 11 Mayıs 2012.

Yüz yüze Görüşmeler

Ayşe Sahavet Özbay (Hüseyin Orak'ın kızı) Görüşme günü ve yeri: 24 Haziran 2011, Ankara.

Orhan Karaveli (Gazeteci –Yazar) Görüşme günü ve yeri: 14 Haziran 2011, İstanbul.

YAZAR

Zakir AVŞAR:

1967 doğumludur. İletişim ve kamu yönetimi alanlarında lisans ve yüksek lisans öğrenimleri gören Avşar, iletişim alanında doktora yaptı, doçent ve profesör oldu. Memuriyete Başbakanlıkta başladı ve değişik birimlerde görev yaptı. Bir süre TBMM'de Başkanlık Müşaviri olarak çalışan Avşar, sırasıyla Başbakanlık Halkla İlişkiler Dairesi Başkanlığı, Başbakanlık Müşavirliği, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı Tüketicinin ve Rekabetin Korunması Genel Müdürlüğü ve Reklam Kurulu Başkanlığı görevlerinde de bulundu. RTÜK Üyesi ve RTÜK Başkanvekili olarak çalıştı (2000-2005). Başbakanlık Müşaviri olarak görev yaptı (2005-2010). Akademik ve meslekî çalışma alanlarıyla ilgili yurt içi ve yurtdışında yayınlanan makaleleri ve kitapları bulunan Prof. Dr. Avşar, Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Dekanı olarak görev yaptı. 2015 yılında bir dönem ve 2018 yılında dokuz ay süreyle Michigan State Üniversitesi'nde misafir öğretim üyesi olarak bulundu. Şu anda Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İletişim Fakültesi Dekanı olarak görev yapmaktadır.